

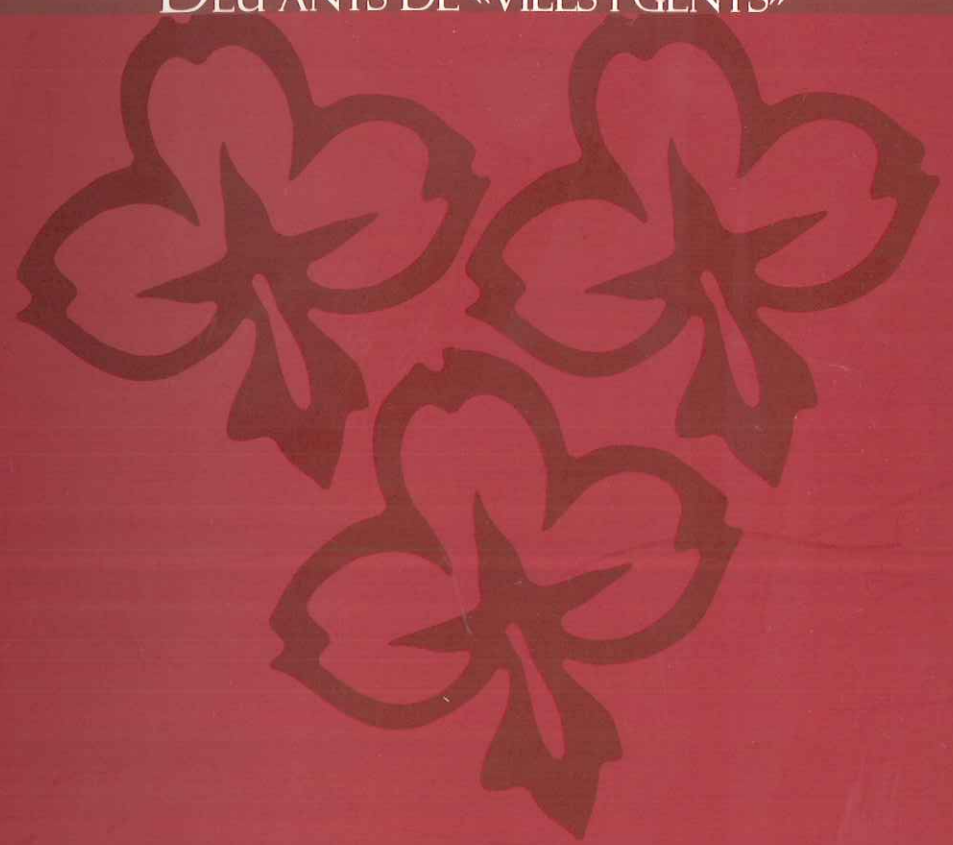
COLECCIÓN
LITERATURAS DE ARAGÓN
SERIE EN LENGUA CATALANA, 16

COORDINACIÓ I EDICIÓ: CARLES SANCHO MEIX
DEU ANYS DE «VILES I GENTS»

COORDINACIÓ I EDICIÓ:
CARLES SANCHO MEIX

DEU ANYS DE «VILES I GENTS»

Colección «Literaturas de Aragón»,
Serie en Lengua Catalana, 16

DEU ANYS DE «VILES Y GENTS»

Coordinació i edició:
CARLES SANCHO MEIX

PRÒLEG

LA COOFICIALITAT EDUCATIVA

El lector té a les seues mans un llibre que és una recopilació d'articles de periòdic. Els autors són col·laboradors, un per setmana, del setmanari editat a Alcanyis *La Comarca*. «Viles i gents» és una columna escrita en català que apareix en aquest rotatiu tots els divendres. La idea de crear aquest fòrum escrit sorgí el 1995 amb el propòsit que fos un espai de textos redactats de qualitat. Pensàvem que la correcció gramatical i l'estil era fonamental per a una publicació. No hi havia hagut fins aleshores, que jo sàpiga, un espai amb aquestes característiques. Es publicava, aquells anys i per terres del Matarranya o del Mesquí, amb certa freqüència, de forma esporàdica. Però la qualitat de l'escriptura en català en aquestes comarques bilingües d'Aragó no arribava sempre al mínim nivell que s'exigia als escriptors en castellà. Que aquest panorama general canviara li ho devem, en la meua modesta opinió, al desaparegut Desideri Lombarte en primer lloc, de bracet, en aquest privilegiat escó lingüístic i a la mateixa alçada, d'Artur Quintana i Font, 'codonyerà' per decisió pròpia.

Darrere l'exemple d'aquestes persones, al voltant de l'Associació Cultural del Matarranya, amb seu a Calaceit, naix «Viles i gents». En l'equip inicial es van anar incorporant, al llarg dels anys, diferents articulistes fins a completar un total de nou: Tomàs Bosque, Josep A. Carrégalo, Juli Micolau, Carles Sancho, Miquel Blanc, Lluís Rajadell, Josep Puche, Natxo Sorolla i Carles Terès. Aquest grup de signatures garantitzava a la columna del periòdic la qualitat exigible, per molts anys. Com així ha sigut, de

Edita: Gobierno de Aragón
Departamento de Educación, Cultura y Deporte
Imprimeix: COMETA, S.A.
Ctra. Castellón, km. 3,400 – 50013 Zaragoza
I.S.B.N.: 978-84-8380-044-7
Dep. Legal: Z. 1934-07

forma que «Viles i gents» va celebrar en el 2005 els seus deu primers anys de vida i ara ha fet possible que l'equip de 'Viles', sota la coordinació de Carles Sancho, de la Vall del Tormo, haga editat aquest llibre-mosaïc representatiu d'aquesta columna setmanal.

Desconec el mèrit que té en altres professions la constància. Però en aquesta tasca de l'escriptura resulta una virtut essencial. En això radica l'èxit de «Viles i gents», on els autors, a més d'escriure sota els criteris de la qualitat, que se'ls va exigir, han sabut ser constants i ni una sola setmana han faltat a la cita al llarg d'aquests deu anys, que ja són onze.

A ells, col·laboradors de 'Viles', se'ls ha d'agrair que haguen contribuït, i segueixen contribuint, a anar eixecant a poc a poc, i enmig de grans dificultats, el pilar sobre el que s'haurà de mantindre, és a dir salvar-se, el català a l'Aragó. Aquest suport no és altre que el de l'alfabetització. Saber llegir i escriure en les dos llengües que es parlen a les viles del Matarranya, Mesquí i Bergantes és decisiu perquè les dos creixquen i es desenvolupen en igualtat. Això no passa avui aquí. Només s'ensenya als xiquets a llegir i escriure una d'elles, el castellà, que és la que es desenvolupa. L'altra, el català, continua l'analfabetisme que l'està matant.

Els xiquets d'aquests pobles vénen al món escoltant dels pares 'fill meu'. Al llarg de la seua vida aprendran a escriure aquesta expressió d'afectivitat maternal en castellà, anglès, francès i inclús alemany, si s'ho proposen. Però mai ho faran en la primera llengua que van escoltar en néixer. I el pitjor és la inconsciència social que es percep en viles bilingües respecte a la necessitat d'alfabetitzar-se en la seua pròpia llengua. Si en una d'aquestes enquestes o sondejos tan habituals en el nostre món es preguntara: —'Vostè creu que és important saber llegir i escriure en la llengua que parla?' la resposta, aquí i allà, en qualsevol part del món, seria indubtablement aquesta: —'Per suposat que sí'. Però, per desgràcia, la resposta dels molts, en alguns casos són majoria, dels habitants bilingües del Baix Aragó seria: —'No, és suficient amb saber llegir i escriure en castellà'. Mentre aquesta consciència social no canvie, l'esforç per defensar la supervivència del català a l'Aragó serà titànica i espais com el de «Viles i gents» a *La Comarca* o «Lo cresol» a *Diario de Teruel* serà només un oasi en l'immens desert de la ignorància.

Aragó segueix sense Llei de Llengües. Mentrestant, alguns polítics, posant el carro davant dels bous, no s'atreveixen a establir la cooficialitat

del castellà i el català en les zones bilingües. Però la primera i imprescindible cooficialitat que s'ha d'establir és la docent i educativa. Que es puga aprendre, des dels centres d'ensenyament infantil i primari, tant el català com el castellà. I que s'ensenyi, per descomptat, el català propi del territori. Tasca difícil però no impossible. S'ha d'educar, a més, les generacions joves en la necessitat de desenvolupar la llengua en què naixen. Fa més de cent anys, els regeneracionistes d'aquesta terra lluitaren fins l'extenuació per traure-la del retard secular en què vivia. Aconseguiren carreteres, l'arribada del ferrocarril i la construcció, per exemple, del pantà de Santolea. Avui encara existeixen enormes carències en aquests aspectes relacionats amb les grans infraestructures, però ells obriren el camí. Ara, ens toca reivindicar un desenvolupament cultural per aquesta terra d'acord al temps en què vivim. I en aquesta tasca, el desenvolupament lingüístic, és el primer objectiu a aconseguir.

La cura per la llengua és molt més important que la conservació i el manteniment del patrimoni artístic o arquitectònic, que avui tant apreciem. Està al mateix nivell de la cura pel medi ambient i pels entorns naturals, qüestions que avui també gaudeixen del màxim recolzament social. Si ens dol que desaparega un arbre centenari, no hem de plorar l'agonia de la nostra llengua materna? A la llengua, que parlaren els nostres avantpassats i segueixen escoltant les noves generacions en néixer en tantes viles d'Aragó, s'ha de defensar amb la mateixa intensitat que lluitem perquè no ens arrabassen l'aigua que necessitem per a les nostres terres eixutes. La llengua és com l'aigua que ens dona vida, com l'aire per als nostres pulmons.

Mentre no creixca la consciència social que l'alfabetització en la llengua materna és decisiva, el seu manteniment s'anirà debilitant i, a més, patirem un caos insuportable en l'escriptura, inclús en els topònims. Avui s'escriu amb absoluta irresponsabilitat: Los Puntales en lloc dels Puntals, Barranco i no Barranc del Moro, El Portillo i no El Portell, Cabeza i no Cap del Moro. Són denominacions toponímiques que tenen acreditada en la història, per així dir-ho, personalitat oficial, jurídica i administrativa. Però no es respecta, qualsevol pot decidir que a l'hora d'escriure Bellmunt se puga escriure Bellmun, com si el gentilici d'aquesta població fos bellmunà i no bellmuntà.

«Viles i gents» és, per tot el que s'ha exposat, un d'aquests espais imprescindibles per aconseguir que la llengua materna dels ciutadans de

tantes viles d'Aragó siga reconeguda com es mereix, perquè es llisga i s'escriga. Si no és així, el panorama és poc esperançador. Llegir totes les setmanes «Viles i gents» ens ajuda a eixecar l'ànim i a pensar que el desenvolupament cultural que desitgem per a les viles de la Terra Baixa d'Aragó, amb el Mesquí, el Matarranya o la zona del Bergantes, no és irrealitzable. I llegir ara, aquesta breu i escollida antologia dels articles de 'Viles' és, a més que un plaer, un exercici d'aprenentatge per als qui, molt al nostre pesar, som analfabets en català, llengua de les viles aragoneses d'on som originaris i que parlaren els nostres avantpassats. Ells no van saber llegir ni escriure la seua llengua materna. I la major part dels seus descendents, per desgràcia, tampoc.

Bellmunt de Mesquí, 18 de juliol del 2006.

RAMÓN MUR

INTRODUCCIÓ

En el moment de la formalització de la constitució de l'Associació Cultural del Matarranya l'estiu de 1989, per tal de donar-la a conèixer i impulsar-la, alguns dels socis ens havíem mostrat disposats a participar en un primer intent de dur a terme una columna en català des del Matarranya al *Diario de Teruel*, tal com ens havia ofert una companya de l'associació que aleshores hi treballava com a redactora. Però, la innovadora l'experiència va ser excessivament curta i només va publicar-se la primera columna perquè el text aparegut estava ple de errades ortogràfiques i resultava difícil editar uns textos en la nostra llengua amb una certa dignitat i qualitat.

Sis anys més tard, concretament a la primavera del 95, sent Ramón Mur director de *La Comarca*, hi va haver una nova oportunitat. Va proposar-nos el publicar una columna en català per aconseguir un periòdic més respectuós per l'existència de les dos llengües dins del territori que pretenia cobrir: el castellà i el català —defugint del pejoratiu «xapurreu»—. En aquell moment, va ser Tomàs Bosque l'encarregat per Ramón Mur en buscar un grup de col·laboradors i en el número del 7 al 20 d'abril de 1995 s'iniciava la columna de «Viles i gents». Era la primera experiència innovadora que introduïa setmanalment un text en català en un mitjà de premsa escrita a l'Aragó. El mateix Tomàs va iniciar la col·laboració que ha representat de manera ininterrompuda, durant deu anys, la veu i l'opinió d'una part de la població aragonesa que té una llengua diferent a la castellana. Els qui vam començar a col·laborar a «Viles i gents» ja havíem participat amb anterioritat a *La Comarca*, fins i tot, un de nosaltres, Lluís

Rajadell, havia estat redactor en cap durant un curt espai de temps —1989-90— fins que va deixar el càrrec per a treballar com a redactor a la delegació d'*Heraldo de Aragón* a Terol, on encara treballa.

En un principi vam ser quatre columnistes qui ens anàvem rellevant en la col·laboració i que hem seguit fent-ho aquests deu anys: Josep A. Carrévalo de Mont-roig, Tomàs Bosque de la Codonyera, Lluís Rajadell de Vall-de-roures i jo mateix de la Vall del Tormo. Significava una novetat que en una publicació en castellà apareguera una columna en la nostra llengua on hi col·laboraven diferents articulistes sorgits de l'Associació Cultural del Matarranya que ja publicava a Calaceit una revista totalment en català *Sorolla't* des de la dècada dels 80 i que, posteriorment, es convertí amb la portaveu de l'associació matarranyenca. Més tard es van afegir al col·lectiu: Carles Terès resident a Torredarques —desembre del 95—, Miquel Blanc originari de Calaceit que en jubilar-se resideix llargues temporades a la capital cultural del Matarranya i que va afegir-se des de març del 1997 i, durant unes quantes setmanes, també va col·laborar Juli Micolau de la Freixneda —d'abril a novembre del 1999— i que, per diversos problemes que mai haurien d'haver passat, va deixar d'escriure a la columna molt al nostre pesar. Des del desembre del 2003 Miquel Blanc va deixar de col·laborar per motius personals i, últimament, s'han afegit altres dos columnistes: Josep Puche resident a Beseit —març del 2004— i, recentment, Natxo Sorolla originari de Pena-roja de Tastavins —febrer del 2005—.

Durant aquests deu anys portem gairebé cinc-centes columnes aparegudes en «Viles i gents» a *La Comarca*. Com molt bé argumenta J. A. Carrévalo en el pròleg al seu recull *A soca d'orella* “el cert és que, contra tot pronòstic, la columna de «Viles i gent» ha tingut continuïtat i tots els símptomes indiquen que, a hores d'ara, segueix gaudint de molt bona salut”; si van començar quatre, actualment, en som set els col·laboradors, tot un èxit. Aquest és el segon volum que ha sorgit com a fruit de les columnes de «Viles i gents» ja que, anteriorment, el company Josep A. Carrévalo havia publicat una part dels seus articles d'assaig en el llibre *A soca d'orella* (2002) a la col·lecció «Quaderns de les Cadolles» dirigida per Esteve Betrià.

Els temes que tractem els columnistes són ben diversos i variats: defensa de la llengua, medi ambient, turisme rural, personatges rellevants,

etnologia, història, literatura, associacionisme, problemàtiques i mancances dels nostres territoris, economia, patrimoni...

El fet de viure els columnistes en llocs distants entre sí —Lluís Rajadell a Terol, Tomàs Bosque a Saragossa, Josep A. Carrévalo a Valls, Natxo Sorolla a Barcelona i jo mateix a Vallirana —Baix Llobregat— ha estat importantíssima la coordinació des d'Alcanys del company Carles Terès, recordant tot sovint el calendari de publicació.

Les columnes de «Viles i gents» també apareixen a la revista mensual *Temps de Franja* des del 2000, quan va nàixer la publicació on l'Associació Cultural del Matarranya és una de les promotores i a la web <http://www.franja.tk/> podeu trobar les columnes a partir del 23-04-04 fins ara i a la mateixa pàgina web les de 1997 al 2001 gràcies a la col·laboració de Gràfiques del Matarranya.

En aquest primer volum *Deu anys de Viles i gents* —perquè n'esperem fer més llibres recopilatoris— hem fet una selecció de columnes de tots els qui hem participat durant aquests deu anys i hem procurat de triar textos de temàtica diversa per mostrar els diferents continguts que tractem setmana rere setmana. Hem presentat els articles cronològicament perquè creiem que és la millor la manera de veure'n l'evolució i la incorporació dels nous columnistes.

Durant els estius hem convocat algunes trobades per debatre la situació de la columna i la seua coordinació. Precisament l'agost del 2005 vam fer una convocatòria extraordinària per celebrar els deu anys de presència en la premsa baixaragonesa, on vam convidar a tots els col·laboradors i altres persones que ens donen suport. En aquesta trobada a Pena-roja vam assumir el compromís d'editar una pàgina web, l'oferta de col·laboració de nous membres al col·lectiu i la possibilitat d'iniciar una nova columna setmanal en català al *Diario de Teruel*.

El febrer del 2006 eixia «Lo Cresol», la primera columna en català al *Diario de Teruel*, amb una bona acollida per part dels lectors i que representava una obertura cap a la pluralitat lingüística aragonesa. Quatre col·laboradors aniran prenent el relleu setmana rere setmana: José Miguel Gràcia, Artur Quintana —que ja havien participat durant un temps a «Viles i gents»—, Maria Dolores Gimeno i Silvestre Hernández. Aquests nous textos també poden consultar-se puntualment a la web <http://vilesigents.blogsome.com/>. Les dos columnes setmanals a *La*

Comarca i *Diario de Teruel* demostren una vegada més la viabilitat del projecte periodístic en català a l'Aragó trilingüe.

La Vall del Tormo–Vall-de-roures, 2 de gener del 2006

CARLES SANCHO MEIX

SELECCIÓ DE COLUMNES DE
«VILES I GENTS»
D'AQUESTS DEU ANYS

A qui ho vulgue entendre

L'home per viure necessita llegir un poc, pensar un poc, il·lusionar-se tot el que puga i edificar el seu món íntim i la seua ideologia.

No hi ha millor música que la que escoltem pel nostre gust, ni millor fruita que la que hem collit amb les nostres mans. Tot lo que ens ve imposat mai mos aplegue al cor, ni ho fem nostre, ni ho estimem. Els millors remeis per combatre les malalties socials estan fets de mesura, coneixement i bon seny, que ve a ser tot lo mateix.

Si el que caracteritza a la vida és la diversitat de races, la diversitat d'espècies animals i vegetals i la diversitat de cultures i llengües, la millor collita sempre hi tindrà fruites de tots els gustos i colors, melodies de totes les músiques i poesia de tots els idiomes. Si tots parlàrem la mateixa llengua, tinguèrem la pell del mateix color i ens posàrem damunt lo mateix vestit, quin món serie el nostre?

Lo millor que li pot passar a un país, una ciutat o, en el cas que parlara a una comarca àmplia i de pes com a la que vol arribar i representar el quinzenal d'Alcanyís *La Comarca*, és que totes les formes d'entendre el món, de sentir-se ciutadans, de mantindre les tradicions i d'imaginar el temps que ha de vindre, tinguen cabuda amb una certa harmonia. Un poc és el que ha passat sempre a la nostra terra; la pròpia història particular de la ciutat d'Alcanyís no es pot explicar deixant a un costat la influència que ha tingut i té la gent que baixa de per dalt, la gent que parla català. Algun dia s'haurà que fer un estudi d'aquesta influència.

Qui s'aprofitarie que del Mesquí, del Tastavins, del Bergantes i d'un bon tros del Matarranya desapareguere del tot la nostra cultura? Ningú. No se n'aprofitarie ningú perquè quan mor una cultura també mor el poble de la que aquesta és expressió viva. Per això mateix, perquè no ens agrade gens que es pugue perdre del tot la cultura ancestral de les nostres viles, quatre amics, una mica coneguts a les pàgines de *La Comarca*, ens hem posat d'acord per escriure la secció «Viles i gents». Lluís Rajadell, de Vallde-roures; Carles Sancho, de la Vall del Tormo; José Antonio Carrégalo, de Mont-roig i jo mateix, de la Codonyera; serem els responsables d'aquesta nova experiència de bilingüisme real a la premsa del Baix Aragó.

Per consideració als molts lectors de la segona llengua aragonesa que viuen al Mesquí, al Bergantes, al Matarranya i a les ciutats de Casp i

Alcanyís, no traduirem mai els treballs de la nostra secció. També cal dir que l'escriptura sempre apareixerà normalitzada, i que ferem tant com puguem per a reviscolar les formes locals i dialectals que perviuen, com si fos un miracle, als parlars de les nostres viles i a la memòria col·lectiva de la gent.

Tomàs Bosque, 7 d'abril de 1995

De coves, de pins i de guerra

L'altre diumenge, un dels darrers de la primavera, vam tenir la sort —la meua esposa Cèlia i jo— de poder trescar per una part del terme de Torredarques. El guia era el nostre tio José Segarra, un dels personatges autodidactes més erudits, en qüestions d'història natural, de la comarca.

El dia s'anunciava calorós però sense ofendre, doncs la vesprada abans la terra s'havia refrescat amb un plou-i-fa-sol de bellíssims contrastos cromàtics i un arc de Sant Martí que pareixia nàixer detràs la capella de Sant Bernat.

A les vuit i deu deixàvem la furgoneta a l'ombra dels pins de Les Socarades, una mica enllà de la Venta de Nasari. Guanyàvem altura suaument, les cames esgarrapades pels ginebres i els coscolls, i en menys de mitja hora, travessàvem la Plana Rovellonera. Ja a la banda de la Rambla, i després de passar per un bosc humit ple de molsa i ginebre, vam arribar a un lloc pedregós, colonitzat per nobles sables, romers i carrasques. Estàvem dalt del cingle. Davant els nostres ulls, s'enfilava l'aiguavessant de la Cogulla de Torredarques. Els pins negrals, de llarguíssims troncs, es dreçaven drets com un fus. Feen l'efecte d'estar gitats sobre la terra, tan vertical era el desnivell sobre el que s'aguantaven. Ressegüírem el penya-segat despullat fins trobar un baixador practicable que s'afonava entre l'espessura. Al cap de pocs minuts s'obrí, com un badall de la cinglera, la cova Redona. Penetràrem dins la seua ombra fresca com qui s'aventura, respectuós i silent, en la nau d'una catedral gòtica molt antiga. En José va parlar-nos del temps en què molta gent de la vila hi busca refugi de les malvestats de la guerra. Mos mostrà el lloc on l'Adrian i la iaia Joaquina s'arreceraren; un replanet a meitat de la cova. «Recordo a ton pare Adrian, que devia tenir un o dos anyets, despertant-se al matí i estirant-se per traure's la son de les orelles», comenta en José, que en aquella època era un xiquet de vuit anys. La Cèlia, que a més de filla del malaguanyat Adrian és mare de la petita Adriana, va pensar en lo que degueren patir sa iaia Joaquina amb son pare menudet, allà dins de la cova, sense saber si n'eixirien o no. Son iaio Paco, el cap de família, estava, com tants d'altres, lluitant al front, i la resta de la família —els iaies Francisco i Tomasa i la tia Tomasa—, guardant la casa del poble. «Quins temps més durs... que no tórnon!» era la frase de la iaia Joaquina quan recordava eixos dies.

Vam esmorzar amb la gana que dona la caminada i, després de donar una darrera ullada a aquell lloc impressionant, vam seguir caminant sota la cinglera fins a la Fonteta Obscura, amagada dins una petita cova modelada per l'aigua que es filtra pel sostre. Després d'omplir les cantimplorres, vam travessar la rambla i iniciàrem l'ascensió cap a la Cogulla. Caminàrem sota el sol entre les restes del que havia estat, fins fa pocs mesos, un pinar magnífic. Ara, després de passar-hi els talladors, queden uns pocs pins d'aspecte desolat que no podien protegir-nos del sol, que ja començava a picar. Quan vam arribar a dalt, vam disfrutar un ratet de la bella vista. A la banda dels Ports, el mas de la Valleta, el d'Arnau, la Pobleta, la Talaïola —coberta ara de pins cremats—, a l'altra part, la de l'Aragó, tots el masos del Collado, Torredarques, Mont-roig, la Sorollera, Fondespatla...

A la baixada, després de beure a la font del Replanillar, vam seguir el bellíssim Barranc dels Noguers. «Per la seua forma suau, segurament és d'origen glaciària», mos instruïa en José. Pel mig del camí, i més endavant a la pista, creixien, com insòlits munts de neu, radiants mates de linnària.

En arribar prop de Les Socarrades, vam dinar. Corria una mica d'aire que atenuava la calor. Xerràrem de coses del bosc i de la vila, del temps de la guerra, de noms i paraules... En algún lloc, enmig del bosc o dins de la cova Redona, o potser en l'indret secret d'una trufera, intuïem l'ombra estimada de l'Adrian, convertit per sempre més en una part d'aquells paratges que tan bé coneixia i que mai no va voler abandonar.

Carles Terès, 21 de juny de 1996

Baixen les valls

El cel s'ha tancat, de repent s'ha fet denit. Comença a caure pedra i molta, molta aigua. Des de casa veig que els carrers, en pocs segons, baixen d'ample en ample, aigua i pedra, tot alhora. L'aigua, que cau a cànTERS, baixa del carrer del Castell, salta les escales del carrer del Mig i queda momentàniament atrapada a la plaça de l'Ajuntament; aquí el corrent canvia la direcció, la meitat va cap a la plaça Major i després segueix cap al carrer de Baix i la resta cap al carrer Major. Mai havia vist ploure d'aquesta manera. L'entrada de casa s'ha inundat, l'aigua, quan baixa tan de pressa, ha de córrer, no pot ser interrompuda per res. El cel continua estant igual que fa uns minuts, de moment no té ganes de parar de ploure ni de reduir la seua frenètica intensitat. Cada camí pels carrers baixa més aigua i més pedra. Pujo al terrat de casa i des d'aquí sento un soroll, és el soroll que alguna volta havia escoltat quan encara era molt menut però que ja no recordava. És l'aigua que baixa per la vall del Riu o, dita també, del Tormo, perquè acaba a la roca del Tormo on desaigua al riu Matarranya, i que recull l'aigua més enllà del Mas del Llaurador, travessant tot el terme municipal. El corrent molt violent s'emporta trossos de màrgens dels bancals, ceps, armelers, llenya i tot el que troba al seu pas. Les noves construccions que s'han fet els últims anys a les vores de la vall han reduït notablement la seua amplada i, lògicament, s'han inundat. De tant en tant, la vall del Riu recorda i assenyalava ben clarament la seua amplada, ningú pot limitar-la, és la força salvatge de la natura.

Per fi ja ha acabat de ploure però la pedra encara no deixa veure el terra. Me'n vaig a veure l'aigua que baixa per la vall... però ara també sento soroll a l'altra banda de la vila. La vall d'en Gil que es troba al nord de la població s'ha inundat i ja hi corre l'aigua. El barranc d'en Jula i la vall de Conxello, al cap de la vall d'en Gil, també estan plenes i l'aigua salta pels màrgens dels bancals i parades sense cap dificultat. Les dos valls principals de la vila —la del Riu i la d'en Gil— es troben al final de la població, a l'alçada del Pou restaurat per l'Ajuntament fa ben pocs mesos. En aquest punt de confluència, en modificar-se l'espai per on havia de transcorrer el corrent, l'aigua s'eleva per damunt de la carretera nacional i aquesta via queda tallada mentre no baixi el nivell de la riada. Des d'aquest moment no hi pot passar cap vehicle, encara que algun conduc-

tor valent ho intenta però ràpidament, en veure l'excessiu perill de la maniobra, acaba esperant que la situació es normalitzi si no vol anar a parar aigües avall al Matarranya. Cada volta hi ha més gent encuriosida en la confluència de les valls per veure la magnitud de l'espectacle, tant veïns del poble com conductors que han hagut de deixar els vehicles estacionats a la força. Uns comenten que mai havien vist baixar tanta aigua per les valls. Un veí diu que ha comptabilitzat dos-cents litres per metre quadrat, més d'un creu que és una exageració, que no pot haver plogut tant. De les cases que estan entre la carretera i la vall del Tormo els veïns comenten com han viscut la riada i on havia arribat el nivell del corrent.

El cel ara està clar com una espasa, la situació es va normalitzant, només cal esperar que per la carretera es pugui circular, perquè cada volta augmenta la coga dels cotxes i camions estacionats a banda i banda de la carretera. La intensitat del corrent s'ha reduït considerablement. Els primers vehicles comencen a travessar la vall i, a poc a poc, la gent de la vila se'n va cap a casa. El poble retorna a l'habitual tranquil·litat, el perill aquesta volta ja ha passat.

Carles Sancho, 5 de juliol de 1996.

RAMON

Ramon, de contundents ressonàncies i regust de terra obscura, a més de ser un patronímic arrelat a la nostra història, és el nom més repetit en la meua família. Ramon es diu mon pare, fill d'en Ramon Terès Benasc i nét d'en Ramon Terès Pena, tots ells nascuts a la vila ribagorçana d'Estopanyà. I Ramon, de cognom Bellès, és també el nom de mon iaio, tio i cosí materns. N'hi ha més poblant les branques del nostre arbre genealògic, però voldria dedicar aquestes ratlles als tres que, a més dels seus gens, m'han cedit els cognoms que m'identifiquen.

L'avi Ramon Terès va ser un home d'ideals, que va organitzar els llauradors d'Estopanyà per no haver de donar el fruit de la seua faena a intermediaris i aprofitats que es quedaven tot el benefici. Quan va venir la guerra ell, naturalment, va prendre partit pels seus, o sigui, per la gent treballadora i pel govern elegit lliurement a les urnes, i va lluitar fervorosament en contra dels sublevats, defensors de cacics i especuladors. Va trobar la mort en una acció desgraciada quan es retiraven cap a França, a d'indret de La Molina. Sovint imagino els esquiadors fent filigranes per damunt d'on reposa el seu cos. Moltes històries m'explicava sa germana Rosa Terès, com per exemple, quan va passar les línies enemigues una nit paorosa tan sols per vore al seu fillet, mon pare, per primera i darrera volta.

L'altre iaio, en Ramon Bellès de Queretes, va ser el Iaio en majúscules, la il·lusió de tots els estius, de les llarguíssimes vacances, de les Valls i les Capçades, del riu, de la moto Ossa i la furgoneta Dos Cavalls... El iaio Ramon era xofer de camió a Barcelona, en una època on no n'hi havia gaires. Fugint de la guerra van tornar al poble, i el iaio Bellès, que estava enamorat de la seua terra, va fer mans i mànigues per quedar-s'hi.

Hi ha també l'altre Ramon, el més important de la meua vida en tots els sentits, mon pare. Fa poc vaig sorprendre'm mirant les seues mans, ara atenallades per d'implacable avanç de l'esclerosi múltiple. Havien estat, les seues, unes mans hàbils i precises, dotades, segons el mestre Miquel Oliva, de la «gràcia», avui extingida, del bon esmolet. Les recordo a l'hora de llimar un cap de rebló, d'acariciar amb la moleta la fulla d'una navalla d'afaitar, de polir unes alicates de manicura. «S'han de tocar només un pensament», solia dir-me quan m'ensinistrava en el noble i antic ofici. I,

a contrallum, em mostrava l'arc suau que havien de fer les dues parts de les estisores per tallar llargament sense oscar-se. Vaig evocar les olors diverses de l'obrador; el perfum de les eines dels perruquers, la flaire a herba i boscúria de les podadores i les destrals, l'aroma de tela calenta de les tisores de sastres i modistes. I és que, quan un ferrament passa per la mola, evapora les seues essències i en mostra la seua història. Vaig veure, en fi, aquelles mans i, a través d'elles, tota la peripècia existencial d'aquest home que ha lluitat tota la vida per donar-nos una vida digna i, sobretot, uns valors humans als quals ja no podem renunciar.

Ara és malalt, lligat a una cadira de rodes i depenent de les atencions de la mare. Vet aquí la seua aventura, vet aquí el meu homenatge i el meu agraïment.

Carles Terès, 31 de novembre de 1996

L'oliva

A l'oliva! Famílies senceres viatgen als remolques dels tractors, carregats d'escales, caixes, sacs i borasses camí dels olivars del Baix Aragó. La faena de collir olives és dura, molt dura, i, sobretot, fa passar molt fred. Amb les mans ensopides pel gel, mentre la rosada recule des del mig dels bancals cap a les ombries dels ribassos i parets, els llauradors repleguen el fruit de les oliveres.

Els hòmens pugen a les escales per a collir les olives de les rames més altes. Les dones, els xics i els iaïos estenen les borasses —ara, de plàstic, abans, de roba— que cada any són més grans. El fruit que cau al bancal, entre la terra rugosa i aspra, s'ha de replegar també. Els dits acaben plens de nafres. Els o les més manyoses/os empleen unes ungles metàl·liques d'utilitat més ben escassa si no eres un expert.

Canviar les escales de lloc és una de les faenes que precisen més tècnica o per dir-ho de manera més plana, traça. Els caps de família, perquè aquesta és una discussió només per a hòmens, rivalitzen per tindre l'escala més llerga i de més esglaons. Són de fusta, les de llenya de xop més lleugeres que les de pi. A poc que péson, és difícil mantenir-les dretes i en equilibri. Quan bufe el vent, sobretot el maleït cerç, canviar les escales de rama és cosa ben complicada. Alguna vegada acaben en terra. S'ha de buscar una bona «escalada», la rama que serveix per a recolzar l'escala. Si l'elecció no és correcta, el collidor corre perill de caure. Són freqüents els accidents per esta causa que trenquen cames i braços.

Per a collir olives, quan es tracte de masades o de finques de grans propietaris, es contractave a estallistes, que avui quasi han desaparegut. Colles de gent desocupada, moltes vegades de fora de la comarca, es dedicaven a replegar l'oliva a canvi d'una quantitat de diners fixa per cada doble —mida de capacitat equivalent a dos decalitres— replegat. Si el casalici que estave a l'olivar tenie les mínimes condicions d'habitabilitat, la família o la colla d'estallistes es quedave allí a viure mentre durave la faena. El més habitual ere que la masia o el retiro foren cases velles, plenes de gotelleres i sense cap servei. Ni llum, ni desaigües, ni aigua corrent. Actualment, quan l'amo no pot o no vol recollir el fruit, s'acostume a donar la collita «a mitges». Els que posen la faena s'emporten la meitat de les olives descarregades al molí i els propietaris l'altra meitat.

Amb paregudes condicions estes circumstàncies s'han repetit als hiverns de la nostra terra des de fa cents d'anys. El tractor i el remolque han substituït a la mula i al carro, les borrasses de plàstic a les de roba, i poca cosa més ha canviat.

Quanta literatura, etnologia i tradició! Però ara anem a fer faena. Una pinza gegant amb braços de goma agarre sense miraments la soca de l'olivera. Quatre espolsos i en dos minuts, collida. És la «revolució» que ha injectat saba nova i revifadora a l'olivar.

Lluís Rajadell, 29 desembre de 1996

L'Escresola

La partida de l'Escresola, a la perifèria dels ports de Beseit —o de Morella, segons se miro—, veu passar el riu Tastavins, poc després del seu naiximent, camí de Pena-roja.

És un racó muntanyós allunyat de carreteres, poblat fins fa poques dècades pels masovers que habitaven els nombrosos masos del voltant. «Ara, només hi viuen a un mas» explica l'alcalde, Roman Roda, als periodistes que viatgen donant bots dins del vehicle que puge a trompicons cap al jaciment d'ossos de dinosaure del Mas d'Arsís.

L'Escresola, un nom que encara té el ressó de poemes de Desideri Lombarte, el poeta pena-rogí naixcut a un mas d'aquella contrada mort a a Barcelona a finals dels anys vuitanta. Ara, després del descobriment paleontològic, és també una paraula lligada al rastre difús dels animals més grans que han poblat la terra.

Al veure el casalici on va nèixer Desideri, la partida que tantes vegades van descriure els seus versos i el seu estimat poble, el seu record reviu amb força. La memòria d'un dels homes més carismàtics que ha donat el Matarranya en este segle i també un dels que més ha lluitat per la seua identitat cultural em fa un nugo a la gola.

No és estrany que Desideri estiguere enamorat de la seua terra i més concretament d'aquella partida enclavada als ports que el va veure nèixer. Les aigües clares del riu Tastavins baixen donant tombs de pou en pou, els roquissals están plens de verdor i una capa esponjosa de carrasques abrigue les muntanyes. Com die un dels agricultors que treballen ametllers al costat de la sepultura antidiluviana del dinosaure, «els que vénen una vegada hi tornen perquè val la pena només per veure-ho; des d'ara encara en vindran més».

Entre els primers veïns que pugen camí amunt des de Pena-roja per a veure els vestigis d'aquell animalot que caminave fa cent deu milions d'anys pels pantans que havie allavontes a l'Escresola. Hi està la Rosalia, la vídua de Desideri. «Quanta il·lusió li haguere fet veure això!» Al seu costat, un nét, la gran il·lusió que no va poder veure feta realitat abans de morir.

El futur i el passat es van donar la mà a l'Escresola.

Lluís Rajadell, 10 de gener de 1997

Lo peixet, traguejadet*

Un dia al matí estaven treballant al tros l'amo i el seu jornalier quan va arribar l'hora de dinar. Van deixar els ferraments i van anar al carro a buscar les cistelles i, sentats al ribàs del bancal, cadascú va traure el que li havie preparat la seua dona el dia anterior per a menjar. L'amo portava col-i-flor de primer i peix fregit de segon i pa, olives i vi per acompanyar. El jornalier, en ser més pobre, només duia dins de la cistella una gran fiambarrera de faves i un tros de pa. Sense més compliments van començar a dinar. L'amo es va menjar la col-i-flor i, en acabat, va empendre el peix que ere el seu plat preferit. Mentrestant el jornalier, que tenia molta gana, anava empassant-se de pressa les faves. De repent l'amo fa una parada en el menjar i agarra el carratell del vi:

— Lo peixet, traguejadet —deia l'amo després de beure un bon trago.

Amb parsimònia —la menja s'ho mereixie— segueie menjant i bevent...

— Lo peixet, traguejadet —altra volta en acabat el primer tros de peix.

El jornalier pensave que l'amo ere molt agarrat perquè no l'aconvidava a beure ni un tragueta de vi.

— Lo peixet, traguejadet —en acabat l'últim tros de peix.

Al remat, al final del dinar, com si l'haguere llegit el pensament al jornalier i, veient que encara li quedave vi, es va mostrar generós i el va aconvidar —no és cas que s'enfadare—. Este va agarrar el carratell fortament amb les dos mans i va fer un trago tan llarg, tan llarg que no n'hi va deixar ni una gota de vi. Quan, finalment, va abaixar els braços —pareixie que no ho faria mai— el jornalier va tornar el carratell buit a l'amo i li va dir, ara ben satisfet, després d'haver begut i de tornar-li l'alende:

— La fava té això, un trago però bo.

I després d'haver descansat i de ben dinats van tornar a la faena perquè la tarde a l'hivern, ja se sap, ere molt curta i calie no badar i afanar-se en el treball.

*Contalla comunicada per Antonio Segura Ferràs de Vall-de-roures.

Carles Sancho, 6 de juny de 1997

Les comissions de festes*

Ja mos hem clavat a l'octubre, possiblement el mes més característic de la tardor. Això vol dir que la febre de les festes que es celebren a l'agost ja s'ha esvait fa dies.

Enguany he viscut una experiència per la qual, quasi tots els que vivim als pobles, hem de passar; he format part de la comissió de festes de la meua vila. Ara, des de la distància que dóna el mes i mig que em separa d'aquells dies, em vénen al cap unes quantes reflexions.

Primer de tot, un es queda parat de veure el que es capaç de fer la gent quan hi ha un objectiu comú, sobretot si és, com en el cas de les festes majors, desinteressat. Reunions, viarges, telefonades, càlculs... Això em fa cavil·lar del que seríem capaços si algú o alguna cosa mos engresqués suficientment. Un exemple espectacular del que dic són els Jocs Olímpics de Barcelona, uns dels millors de la història gràcies, sobretot, a la il·lusió i l'esforç dels voluntaris que hi van col·laborar. Una altra mostra, està més propera i, per desgràcia, infinitament més minoritària, són les associacions culturals que intenten, contra totes les dificultats, ressuscitar la vida —en el sentit més ampli de la paraula— de les nostres viles i comarques.

Un altra reflexió és el gratificant que resulta haver de treballar colze a colze amb gent amb la qual mos uneix sovint ben poca cosa. Edats diferents, diversos maneres de pensar, llocs de residència i procedència variats. També s'ha de dir que la motivació d'uns i altres, normalment, no és la mateixa. Hi ha qui afronta el tema amb il·lusió, un altre amb desgana, potser algú se'n desentén, hi ha qui ho agarra com un repte i qui s'ho pren com una creu. Però a l'hora de la veritat, tothom s'aboca a fer que la festa ixca bé.

A voltes les coses acompanyen: s'han encertat les orquestres, ha fet bon temps, ha vingut molta gent... Altres vegades, en canvi, tot ix al revés. I és que no es poden controlar tots els factors. Ni el temps, ni l'ànim dels músics, ni el grau de participació popular.

Generalment, la gent de la vila sol ser condescendent amb les coses que potser no han anat del tot bé. Entenen que tot s'ha fet amb la millor voluntat i que cap dels organitzadors no és un professional de les festes. Solen animar i aprecien l'esforç dels de la comissió, tot el dia amunt i a

vall, guardant-se la son i el cansament per quan acàbon les celebracions. A més, enguany són uns i l'any que ve seran uns altres,.. tots hi han de passar.

A pesar de tot, sempre hi haurà algú que criticarà de manera oberta i a vegades cridanera, alguna cosa que no haja anat al seu gust. No passa res. A tot arreu hi ha gent que li costa d'entendre les coses, que només veu la palla a l'ull de l'altre i no és para a cavi·lar el perquè de tot plegat. És, com en les coses de la vida, el toc amarg que han de suportar els qui durant uns quants dies han sacrificat temps, esforç i festa per a què la resta de vilatants disfrúton.

Per sort, com ja he dit abans, la immensa majoria aprecia l'esforç, felicita els 'comissionaris' i celebra els encerts i les bones festes que han passat.

Hi ha moments molt emocionants. Per exemple quan gent que no és de la comissió oferix la seua ajuda de les més diverses maneres: portar coses amb lo tractor, dixer un local per fer una activitat, anar a buscar llenya per la minjada, llimpiar la plaça de matinada, donar un cop de mà pel que sigue... O quan veus la cara encesa d'alegria de lo bé que s'ho estan passant.

El més bonic, però, és el sentiment de camaraderia que es crea entre tots els que han integrat la comissió. Quan la festa s'ha acabat, amb la roba rebregada i els ulls vermells de cansament, tot són somriures còmlices, frases de satisfacció, fins i tot diria que sap greu que tot s'haja acabat, doncs això significa que cadascú tornarà a la seua i que el vincle creat amb eixe esforç comú, es diluirà, com totes les coses, en la boira del temps.

*Dedicar als integrants de la Comissió de Festes 97 de Torredarques.

Carles Terès, 3 d'octubre de 1997

¿Has dau tocino a Senante?

L'apellit Senante, prou conegut al Baix Aragó per una de les seues rames modernes, els Senante-Larrosa de la Codonyera, que se van establir primer a Castellseràs i després a Alcanyís, en negocis de transport i hosteleria, per eixes coses de la vida que uns fan i altres no apleguen a fer, o per peripècies mil que los passen a les famílies així com la roda del món hi done voltes, va entrar fa temps a la literatura oral de la comarca per a una feta nomenà d'un d'ells que vivie, fa uns dos-cents anys, a la Torrocella. Lo fet en qüestió s'ha transmesit de generació en generació dintre de la propia família, per eixo mateix vos ho puc contar.

Aquella gent devie ser tan pobra com los més pobres del llogaret, però a pitos i decidits no los devien de guanyar los bones peces de les famílies fortes que tenien a la Vall de Sanxernà tantes jovaes d'oliveres com volien, i totes les taleques de blat que feren falta per engordir dotzenes de pollastres, conills abundants i uns quants gorrinos per arrebotir la bodegueta de pernils i omplir les tenalletes de l'olleta. Perquè en aquells temps, los rics, de diners no ne tindrien molts, però lo gasto ja no lo podien dur millor.

I ahí volfem anar a parar, al gorrino de quinze roves que ere la solució dels maldecaps a les cases dels pobres, i lo millor remei contra lo mal color de cara de les jóvens, i les malalties que acudixen quan los panistres estan buits.

Lo cas és que els Senantes torrocellanos, encara que no s'hi sap prou bé com van aplegar aquell any a una situació tan favorable, van matar un gorrino que cridave l'atenció de gordo i magrós. I no penseu ixo e que «quan lo pobre masse, lo forn s'assole» que la historieta no va per ixe costat, ja ho crec que no.

Però un animalot com aquell a una casa que mai havien vist la magreta ni en pintura, havie de donar que parlar per força i necessitat a un llogaret menut que les coses casi se saben abans que puguén passar. Total, que a l'oncle Senante, sigue perquè la primera sartenà de xulles no li van caure del tot bé, desacostumat com estae a tanta abundància, sigue perquè tenie ganes de fer la comèdia i donar en què merèixer, o sigue perquè ere d'eixa classe, no se li va ocórrir altra cosa que anar a fer l'envejeta per tota la vila oferint gorrino als que mai en la vida l'on havien dat a ells.

I a l'altre dia llugo dematí, van colgar (penjar) a una barra de fusta dos llenques bones de blanc, una gitana, la meitat del lleu, un tros de costella i dos borrifaldes, i se la van fotre per tota la vila tocant a les portes que hi calie tocar, en la mateixa musiqueta: «¿has dau tocino a Senante, Andresé?». I com la resposta no podie ser altra que un «NO» més gran que la tronca de Sant Blas, pegaen un regiró i un «¡pasa la barra p'alonge!» que se sentie de cent hores de lluny. Hala! cap a un altra casa a donar la fatiarna: «¿has dau tocino a Senante, Mindàn?, pues ...! pasa la barra p'alonge!», «¿has dau tocino a Senante, Mosín?, pues ...! pasa la barra p'alonge!», «¿has dau tocino a Senante, Rallo?, pues ...! pasa la barra p'alonge!».

Com ere d'aguardar, los veïns rics d'aquella família torrocellana pobra però orgullosa a més no poder, se van quedar en un pam de nas de l'ocurrència. Mentrestant los de la barra, que no en van repartir ni una xulleta ni mitja, pos eixa ere la seua intenció, van tornar a casa seua pixant-se de risa per la que havien armat.

I de la finestra al tellat, este quento s'ha acabat.

Tomàs Bosque, 28 de febrer de 1998

Lo mestre que va anar a la Canyà

Lo cas va passar a l'escoleta del poble que parlem, quan va anar a prendre possessió el mestre nou que la Diputació General havie destinat als llogarets de la vertent del Bergantes. Però haguere pogut ocórrir a qualque altre lloc de la part aquella d'Aragó. I tot perquè les Corts de Saragossa al remat van acordar, per molt ampla majoria, que ja ere hora de reviscolar i conèixer millor les velles llengües del país. La cosa no hi podie estar més clara: si se gastaen tantíssims diners en restaurar edificis i monuments antics, si dedicaven tants esforços en recuperar costums i tradicions, si se plantaen arbres on antigament havie havut arbres... que s'hi replegaren tamé les paraules i los noms que estaen en perill de desaparèixer, i que els xiquets aprengueren a escriure, d'una volta, la llengua que des de sempre s'havie parlat per aquelles viles.

Com el mestre anae advertit perquè allaquanta, quan això de les llengües només ere un ensòmic que pareixie impossible, alguns digueven pias-tes del seu ofici, va escomençar la primera classe del curs fent la pregunta que calie fer:

—Quina llengua se parle ací a la vostra vila? —hi va dir.

—La mateixa que a la Ginebrosa, Sr. mestre —va saltar un dels grandets que estae a la primera fila— mon pare eixo diu.

—I com parlen a la Ginebrosa si es pot saber? —va tornar a preguntar lo mestre, sinyalant a un de cap a la dreita que estae sentadet justet al costat del mapa d'Aragó.

—Pos com a la Sorollera, Torredarques, Sorita, Aiguaviva, Pena-roja, Morella, Calaceit, Valljunquera... —va soltar d'un seguit aquell sagal sense donar-se quenta que estae anant massa lluny en lo seu argument.

Però el mestre va reaccionar a temps i els va seguir el joc:

—I a Valljunquera com se parle? Qui ho sap?

—Està molt clar Sr. mestre, —li va arrear una xiqueta que portae les trenes llargues i el vestidet de flors —pos a Valljunquera se parle com a Vall-de-roures, Beseit, Tortosa, Horta, Mequinensa, Gandesa, Vinaròs, Benavarri, Fraga, Mollerussa, Massalió...

—Està vist que ja sabeu molta geografia —va dir el mestre tallant en sec aquella llista de poblacions interminables. Però vullguera que me contestareu lo que vos hai preguntat:

—Com se parle a Massalió? Digueu-lo d'una volta.

S'hi va fer un silenci com si tots se n'hagueren anat d'allí.

Ningú ataüllai com s'obririe camí el problema plantejat. Per un instant pareixie que la cosa ni tindrie cap solució possible i que se'ls ferie de nit diguent noms de viles i ciutats. Però sense que cap dels presents ho esperare, el més caganiu de la classe, que tenie careta de picardies i els ullets com una vipra, va llevantà la mà i tot sèrio els diu:

—Sinyor mestre, la resposta és que a Massalió i a tots los altres pobles que han dit se parle com ací a La Canyà. A que sí?

El Sr. mestre, en escoltar aquella contestació tan lluïda, hi va fer una risseta de satisfacció, i després de reconèixer que el xiquet tenie tota la raó del món, i d'explicar alguns enraonaments que hi venien al cas, els va demanar que li parlaren de la cacera de les grives i d'altres costums i tradicions d'aquella vileta antiga i bonica com poques. I els crios s'hi pegaven per contar-li coses del seu poble al mestre de català.

Tomàs Bosque, 3 d'abril de 1998

Contalles de llops

L'altre dia el meu sogre —que té una memòria extraordinària i que és un bon i amè comunicador— m'explicava unes narracions sobre llops escoltades a la seua iaia de Vall-de-roures. Contava que a l'enorme pi situat al mas dels Serrats —encara viu— a la partida de la Maronda es lligava una banasta de vímec a uns dos metres d'alçada, aproximadament, a dins s'hi posava un corder jovenet —de només quinze a vint dies— com a reclam dels llops que eren abundants en aquell temps, no massa lluny de la vila. Els masovers prèviament havien col·locat uns collars de punxes a uns quants gossos per atacar els llops. Aquests a l'olor de l'animal dins la banasta s'apropaven per intentar menjar-se'l. En aquell moment els masovers deixaven anar els gossos que atacaven els llops, que en no poder defensar-se, quedaven desangrats per les punxades dels collars dels cans i eren rematats posteriorment pels llauradors que d'aquesta manera es lliuraven del gran perill que significava la seua presència per als ramats de bestiar, una activitat econòmica complementària a l'agricultura tradicional dels masovers.

La iaia també li contava que per tal de defensar-se dels llops a la nit, la gent que havia de transitar pel camí dels Sants —al nord de la vila de Vall-de-roures on hi havia molts masos—, acostumaven a portar una llauna a ròssec i el soroll que produïa en colpejar a terra espantava els llops i no atacaven els caminants, segons la creença popular.

Explicava també que hi havia un pas del llop a Vall-de-roures que anava de la font del Ba(t)le al Camposanto i baixava pel barranquet i pel carrer de Cupido —actual carrer Huesca— i seguia pel riu on els llops bevien, més tard continuava a l'altra banda del riu Matarranya per l'actual sulfuro fins l'Antarroja. Per evitar el pas dels llops per l'interior de la vila hi havia una muralla i els portals —el de la Mareddéu del Portal i el de Bergos—, que tancaven la població en arribar la nit, quan transitaven normalment els llops. La gent contava que des de les cases n'havien vist passar i que anaven a veure al riu quan es feia fosc.

A prop de l'antic mas del Llop, actualment inundat per l'embasament del Pena, tenim un altre pas del Llop. Seria com l'anterior un camí que utilitzaven aquests animals refugiats als Ports per beure aigua a l'escàs cabdal que du el riu Pena. Aquí l'accidentat terreny i la frondositat de la

vegetació faria més fàcil la supervivència dels llops i dificultaria el seu extermini per part dels caçadors.

La lluita de l'home contra els llops, enemics principalment dels pastors, han donat nom a un mas, a un barranc i a un malnom: Matallops —mal dit malnom perquè de ben segur que seria un orgull per a l'individu que el duia—. Així a la partida dels Barrancs, al peu del tossal d'en Querol, tenim el mas de Matallops i el barranc que allà drena les aigües rep el mateix topònim i du l'escorrentia de les aigües al riu Matarranya. Aquest antropònim encara avui es conserva a Vall-de-roures i deu ser l'origen de les persones que anteriorment vivien en aquest mas fins que el van abandonar per a viure a la vila com va passar a la majoria dels masos durant aquest segle. Segurament va rebre aquest nom la persona que va matar un llop, acte de valentia molt destacat i reconegut per a la població d'aquell temps.

Carles Sancho, 31 de juliol de 1998

La decadència de la verema

La verema està a punt de madurar a les cada vegada més escasses vinyes de la comarca. Els bodeguers —cada any menys— preparen trulls, premses i carretells per a la campanya que prompte començarà. Fa uns pocs anys, quan los veremadors encetaven la faena als pobles del Matarranya ja portaven un mes d'estisorades a l'esquena. Autobusos fletats pels propietaris de vinyes del Penedès, a Catalunya, venien als nostres pobles a replegar gent del camp que cada any emprenie l'emigració temporal de la verema per a guanyar uns diners imprescindibles per a aguantar la resta de l'any a casa. Els ingressos que s'ajuntaven entre unes poques de oliveres, uns pocs d'ametllers i unes poques de vinyes —de tot un poc— no donaven per a viure tot l'any i les veremes del Penedès, del Priorat o de la Terra Alta permetien arredonir el pressupost. El capatàs del marquès de Monistrol, al costat de Sant Sadurn d'Anoia, encapçave, entre altres, l'expedició que replegava la gent de pobles com Ràfels, Fòrnols, la Portellada, Lledó, Arenys de Lledó, Queretes o Vall-de-roures fins al seu destí.

A vegades, en el cas de les explotacions familiars, l'amo venie amb el seu cotxe o furgoneta per a portar a la colla de treballadors del Matarranya fins a l'explotació vinícola. Els talladors de la nostra comarca tenien prestigi entre els empresaris i agricultors del Penedès. Coneixen la faena, són treballadors i parlen la mateixa llengua.

Ara, i des de fa pocs anys, l'emigració a Catalunya per a tallar raïms ha desaparegut. Els jornals que es poden guanyar sense eixir del poble no es porten gaire amb els de la verema a Catalunya. L'expedició catalana no compense el sacrifici de deixar a la família. A més, queden ben pocs llauradors a les nostres viles com per a què pugen exportar-los a un altre lloc, encara que siga temporalment. Però si la verema a Catalunya ja s'ha acabat perquè la misèria que generava aquella emigració —com totes les emigracions— de temporada també ha desaparegut, la nostra verema, la que omplie les bodegues de la comarca també porte el mateix camí. Cada any la superfície dedicada al raïm és més reduïda i la producció de vi cau imparable.

En la primera qüestió, la misèria superada, té molt a dir la proliferació de granges per tota la comarca del Matarranya. Llauradors que tenien

poca terra per a viure dels seus fruits han complementat els ingressos, o els han basat, en el bestiar. En la segona, la decadència de les vinyes, les raons deuen de ser diverses, però la definitiva és que els productors no guanyen amb els raïms el que poden guanyar més descansats en altres cultius, els ametllers per exemple. I el cas és que els que s'ho proposen fan bon vi, el que no sabem és per quan temps.

Lluís Rajadell, 16 d'octubre de 1998

La gestió dels purins

En poc més de trenta anys l'economia de bona part dels nostres pobles ha conegut una inesperada bonança al passar a dependre majoritàriament de la ramaderia i molt especialment de les granges porcínes.

I durant este temps ham cregut que la utilització dels purins per a femar les terres seria suficient per a eliminar-los. Però el cert i segur és que, en l'espectacular creiximent que experimente el sector, d'ací a poc temps no hi haurà prou terres per a poder assimilar tota la producció i no sabrem què fer dels «pixums».

Certament les explotacions porcínes han esdevengut imprescindibles per a què la gent d'este país pugue tindre un nivell de vida una mica regular. I per això entenem que la solució al problema no haurie de passar, necessàriament, per impedir la seua instal·lació, sempre que es fage d'una forma racional i respectant lo medi.

Però també és igualment cert que les altes concentracions sense control poden ser el desencadenant d'un gravíssim problema mediambiental ja que l'abocament abusiu de purins a les terres limite moltíssim les possibilitats de la naturalesa per a assimilar-los i reciclar-los, en lo consegüent impacte futur, quan no immediat, que es pot traduir en la contaminació d'aqüífers, l'excés de nutrients, etc.

I el que no podem fer és generar riquesa a base de descomptar-la de la naturalesa. De tal manera que si no es troben solucions de forma immediata el benefici gratuït d'avui resultarà fatal per a les possibilitats futures d'utilització de la terra.

Perquè la terra i l'aigua són un bé comú. I precisament perquè el mal que els hi fem no repercutix directament en les nostres borxaques ni en la nostra salut no les guardem prou. Però és ben segur que, d'ací a poc temps, de no posar-hi remei, los efectes perjudicials se dixeran notar i afectaran molt negativament la vida dels nostres fills.

Les clàssiques basses de terra no són la solució. Per això seria convenient, de primer, incentivar la construcció de dipòsits convenientment preparats per a evitar filtracions. A partir d'aquí es podrien traslladar els sobrants a altres punts que en foren deficitaris i els més que possibles excedents finals haurien de ser tractats adequadament.

És pública la preocupació dels propietaris d'explotacions i fa molt temps que els mitjans de comunicació ne van plens d'este problema. I entenem que l'Administració ha d'actuar decididament i implantar de forma immediata un pla de tractament i de control, establint les ajudes que siguen menester, per a protegir el nostre hàbitat dels efectes negatius d'una utilització inapropiada dels purins.

Per tot això, salutem de manera positiva les paraules de l'Alcalde de Mont-roig quan anuncie la possible instal·lació d'una planta de tractament. És convenient que eixe projecte es pugue concretar en una realitat. I totes les parts implicades estan obligades a posar la millor voluntat per a aconseguir-ho.

Josep A. Carrégalo, 23 d'octubre de 1998

Bellmunt sense mestres

La notícia roïn que a Bellmunt enguany no s'obriran les escoles, mos ha amolat a tots. Massa n'has fet cavallet! Que ja és mala sort per un poblet menut perdre en poc temps dos jóvens com dos sols, i ara que se tancan les escoles per no se sap quants anys.

Als pobles que encara n'hi ha prou gent per tindre oberta la iglésia, lo bar, lo fossar i l'ajuntament, no es deurien poder tancar les escoles mai. Qui ha de fer la història d'ara endavant si els xiquets ja no poden aprendre a ser grans al poble on han naixcut? Qui ha d'explicar als turistes lo dia de demà per on anai lo Pas d'en Soro, a on paren les Escodines, quina és la Plana del Consell, o que el Riu naix a la Font d'en Cases, tocant a la vila, i no als barrancs de la Vall de Lluna com tot lo món creu? Qui ha d'aclarir algun dia on ha anat a parar l'escut de pedra dels Siscars, de la Torreta?

El problema és gros i les repercussions socials hi arriben més lluny de lo que sol és, en apariència, una qüestió local. Ara li ha tocat a la vila de la *Sadurija*, però ahir van tindre el mateix problema els de la Sorollera o la Canyà, i dintre de quatre dies, al pas que anem, els tocarà a uns altres. Quan un poble es quede sense mestres totes les senyals d'alarma s'encenen, o se deurien d'encendre, perquè sense xiquets en edat d'aprendre lo essencial de la vida (encara que sigue a escoles rònegues on la nostra llengua hi té prohibida l'entrada), està abocat ha tenir ja poques alegries.

Sempre ham defensat que Bellmunt és un dels pobles del Matarranya-Guadalop que presente unes condicions millors de cara a iniciatives empresarials relacionades en l'oci, el turisme i la cultura. Perquè hi té un paisatge molt característic i bonic, un clima ideal per dormir prou fresquets quan fa calor, una vila que manté la traça dels temps antics, edificis religiosos ben conservats dintre i afora de la població, casalicis de pedra per tots els carrers, masos i masets, fonts i fontetes pels barrancs i valls del seu ample terme, lo Barranc Fondo, Sant Josiapi, los tossals i les serres que volten la vila i, sobretot, una cultura i tradicions que podrien donar amanta profit si, com ara se diu, se posaren en valor.

Però eixes bones condicions que presente Bellmunt per aplegar a ser un lloc típic i turístic important, fins al moment també han sigut, en bona part, la causa del seu atràs relatiu, al quedar-se el poble al cul-de-

sac del fondo de la Vall del Mesquí, en pitjors condicions que los llogarets del raidó que han pogut aprofitar lo vançatge d'unes millors comunicacions, i de l'aigua abundant que s'hi puge des de fa uns anys del Riu de Castellseràs al dipòsit de la Plana de la Vall de Boter. Tant costaria que eixa aigua aplegare també a Bellmunt?

Perquè l'aigua sempre és un bon remei per omplir les cases de famílies i les escoles de xiquets.

Tomàs Bosque, 20 de novembre de 1998

Al Pinell ja aubarden

Retiràvem una nit una colla de matrimonis amics i en sortir al carrer, com ja s'havie fet una mica tard, un d'ells va dir una frase que em va fer gràcia, perquè no la coneixia. Diu: «Apa, nois, a dormir, que al Pinell ja aubarden!». Li vaig preguntar poc temps després a un vell del Pinell si sabia l'origen de la nostra dita i ell ho va atribuir a què al seu poble, per estar més al sol eixint que Calaceit, se feie de dia més prompte i per això matinaven més. Jo no crec que la diferència horària entre els dos pobles sigue perceptible i me fa l'efecte que el sentit és un altre, o sigui, reflexe la idea, prou arrelada que los de per avall, o sigui los catalans, tenen més tendència a matinar i afanyar-se, mentre que natres són més rondallers que ells. I resulte que, quan anem a dormir, ells ja es preparen per marxar al camp. N'hi han uns quants d'estirabots pareguts, dedicats a la gent d'un altre poble. Només en la qüestió del pixar ne tenim una bona mostra. Vejam: «los de Bellmunt pixen per amunt», «los de la Codonyera (i també los de la Sorollera) pixen per la gatera», «los de la Torre pixen i corren», «los de la Vall pixen per avall». I tocant altres qüestions, podem citar: «los de la Freixneda, una de calenta i una de freda», «al poble de Massalió, ni fa fred ni fa calor», «a Faió, a tocar la gaita i el tambor», «la minjada de Torredarques: fesols i patates», sense oblidar allò de: «gent de Queretes, gent de punyetes» o «Calaceit, bona vila i mala gent» que, mos agrado o no, sempre s'ha dit. Trobo que mantenir una certa rivalitat, a poder ser en to d'humor, entre els pobles, és divertit i no fa mal. Los de Massalió mos diuen, als de Calaceit, coets i natres los diem pelats i no passe res. O als de la Freixneda fregits i als la Torre del Comte torrats. I si els de Vall-de-roures són raboses, los de Valljunquera són catxaps i els de Fontdespatla gorrinos, i tan amics. I no diguem los sucarrats de Mont-roig de Tastavins, que n'han fet una Associació i tot. Los de Valljunquera los dien escarbatxos als de Vall-dalgorfa i per escarnir-los, mouen i apreten la planta del peu contra en terra, com si els xafaren. Abans hi havien moltes rivalitats —que arribaven a ser violentes— entre els pobles i no ere estrany que els mossos encorregueren a pedrades als forasters que anaven a prendre'ls les balladores. Avui, per sort, la facilitat de comunicació i desplaçament ha fet que la gent se conegue més i millor, s'han intercanviat les sangs (que

bona falta feie a alguns pobles) i ara tot ne va ple de sagals que són rabo-setes/catxaps, fregits/torrats, coets/pelats i gorrinets/sucarrats. I que no pàron.

Miquel Blanc, 22 de gener de 1999

Codonyat de Castellseràs

Per lo que contaven fa poc a la secció de gastronomia tradicional d'una revista de tirada nacional, condonyat ere lo nom antic de la confitura de codony per tota la vall del Guadalupe. I si és verdat que la tradició de fer aquesta confitura està més viva que mai, tamé hi pot ser que un dels millors codonyats d'avui en dia se fa a Castellseràs.

Ells, com los pertoque i cal suposar, ara diuen carnemembrillo, però eixe canvi de nom podeu tindre per segur que no ha representat cap pèrduga ni degradació de tan típic i excel·lent postre.

Serà pel codonyat i la rica tradició de cuina i llamins casolans o de forn de llenya que tanta gent de fora, del Principat especialment, se compren casa a Castellseràs.

Hem escomençat de la tradicional amistat catalano-aragonesa que, per tot lo Baix Aragó, té el seu significat més ple en la caseta per les vacances o per al retiro a la velledat.

Sigue pel riu, pel codonyat, per les moltes tradicions que encara se mantenen com los Rosarieros i la Foguera de Sant Sebastià, pel bon tracte de la gent als forasters, per les arrels comunes que tenim uns i altres, o pel paisatge clarament mediterrani d'uns atractius notables, lo cas és que Castellseràs hi va per davant d'altres pobles en acollir a gent nova que als quatre dies ja valoren les coses del poble a voltes més inclús que els veïns de tota la vida. Sabieu que al barri costerut de cap al riu, los de la vila ja li diguen la Barceloneta?

A manta es podrie escriure del menjar i el beure tradicionals d'este poble del Guadalupe: la rosca de Pasqua (pastel, diuen) feta amb massa dolça i plena de tallades de conill, ous i bons trossos de llonganissa; coscaranes, exquisites casquetes d'ànima, coca de patata... tan de bo i tan variat que només d'escriu-lo me se fa la boca aigua.

Per anar acabant es podrie rematar la faena diguent que si lo codonyat és un llamí tradicional de primera, la coca de patata, que també he nomenat, bé hi podrie ser el primer plat distinguit que calle amb tot posant-lo damunt de la taula quan convidem a dinar als millors amics.

Està vist i demostrat que la cultura dels pobles també hi pot aplegar a lo sublim parlant del menjar i el beure: un bon plat de pernil de Montroig o Pena-roja i una bona llenca de coca de patata recent eixida del forn

Lop de Castellseràs, regadets amb un vinet de cosetxero de la Ginebrosa o Vall-de-roures, són una manifestació de la cultura tradicional que sempre vos deixarà bon cos. I lo codonyat, que no reprete tant com diguen, una miqueta abans del cafè.

Tomàs Bosque, 19 de febrer de 1999

Viles germanes

Hi ha un bell costum a les nostres poblacions d'agermanar-se amb d'altres, generalment de l'estranger. De vegades, però, tot repassant els noms de les viles catalanes, valencianes o balears, és sorprenent —o potser no tant— trobar-hi moltes coincidències. Només cal fullejar la guia telefònica de les nostres comarques i hi veurem la quantitat de topònims que poblen els nostres cognoms: Albesa, Alcover (o Alcober), Barberà, Bel, Cardona, Cervera, Estupiñà, Gabaldà, Montblanc, Mon(t)sec, Pon(t)s, Rives (o Ribes), Soler, Siurana, Riba, Querol, Roda, Rajadell, Vallès, Pallarès, Segarra, i un etcètera tan llarg que ompliríem diversos articles com aquest.

Pel que fa als noms de viles, Déu n'hi do. Precisament la passada tardor vam anar al poble de Fórns del Cadí, a la comarca de l'Alt Urgell. No lluny d'allà, camí de Tremp, hi ha un llogarret anomenat Valldarques, pertanyent al municipi de Coll de Nargó. I, curiosament, parlant amb el propietari d'un restaurant de Fórns (del Cadí) vam constatar la coincidència d'algun dels cognoms comuns a la vila amb els de la comarca nostra.

Hi ha més casos, alguns més coneguts que d'altres. Un dels més populars és el del nostre Mont-roig i el Mont-roig del Camp que hi ha prop de Reus. Hi ha també un Aiguaviva de Gironès; dos Arenys: de Mar i de Munt; dos Bellmunt: un d'Urgell i un del Priorat; un Castellserà a l'Urgell; una Favara de la Ribera; un Lledó d'Empordà... També hi ha algunes entitats menors que coincideixen en nom amb viles, partides, masos etc.

Tota esta tirallonga només és per fer-nos cavil·lar que, a més d'agermanar-nos amb poblacions llunyanes o de tamany desmesurat, potser seria interessant de mirar més a prop i vore els lligams que tenim amb contrades amb les que compartim llengua i una gran part d'història.

Com, per exemple, van fer al poble de Quatretonda, a la comarca valenciana de la Vall d'Albaida. Allí la majoria de la gent té el cognom Benavent a la família (ja deveu saber que els antics repobladors, a l'hora d'inscriure els seus noms als registres de l'època, devien dir «Joan, de Benavent» o bé «Robert, el pallarès», doncs en aquells anys, si no eres noble, no tenies cognom). Un centenar llarg de quatretondans, com expli-

cava, va refer la ruta que els seus avantpassats havien seguit fee set segles, però a l'inrevés. I van arribar a Benavent de Segrià, prop de Lleida. Pel que diuen les cròniques, la festa que s'hi va celebrar va ser esplendorosa i, sobretot, emocionant.

En vista de l'èxit, diuen que en preparen un altra els de cognom Tàrrega que viuen al País Valencià.

Potser serie divertit que els de Mont-roig del Camp ompliren uns autocars i vingueren cap al Mont-roig matarranyenc. O que els fornolins faigueren una bona minjada a l'Hostal Cal Ton de Fórns del Cadí. Tot és qüestió de començar.

Carles Terès, 12, de febrer de 1999

La partideta

Tinc costum d'anar a fer lo perfumat (carajillo) cada tarda després de dinar al Cafè de Blas i de passada faig, de tres a cinc, la partideta de cartes, més que res per fer petar la xerrada i alternar una mica amb amics i coneguts. De fa ja uns quants anys, el joc que s'ha imposat, si més no a Calaceit, és l'anomenat Rabino o Ramiro que, lo mateix que el Remigio, és una variant de l'internacional Remy. Juguen sis jugadors, amb catorze cartes cadascun, que ixen de dues baralles espanyoles especials de cinquanta i dos cartes, en quatre jòquers (també anomenats comodins i monos) i es tracte de fer tríos i escales, segons un determinat reglament. Los participants som sempre els mateixos, deu o dotze, que uns dies juguen uns, uns altres dies uns altres i a vegades juguem tots en un parell de taules diferents. Los dies festius, s'ompli de «domingueros» i poden haver cinc o sis taules en marxa. La partida sol ser lenta i done temps a fer comentaris que, juntament amb els gests, reflexen prou bé lo tarannà de cadascún. Hi ha el mecànic que, a més de traure sempre les cartes mig tapades, es lamenta continuament del joc i quan ha tingut mala sort diu que no jugarà mai més. Lo negociant de porcs que deixa les cartes polidament sobre la taula, les figures cap per amunt, com posades a un aparador i quan lliga per guanyar diu: Xeic, quin encert! La carta justeta! Lo pastor d'ovelles (que solte el ramat i crie perdius per distreure's) que, quan hi ha un conat de discussió diu, amb la seua veuassa: Serenau-to's! Lo cantador de jotes que calcule i comente totes les possibilitats: Ja ho savia que t'anirie bé esta carta! Si jo robo i aquell no tire el dos, pujaràs tu el cavall i el «comodín» per a mi! Jo, que em paso la partida canturrejant o xiulant cançonetes. L'altre que quan roba un jòquer, pega dos cops en los nusets sobre la taula... i així, un dia darrere l'altre, anem tots repetint, més o menys, gests i paraules, però salpicats d'eixides a vegades enginyoses. L'altre dia, el cafeter, que sempre posa la música o la tele massa forta, no sé com se li va colar un fragment de música màquina, amb el seu ritme sincopat i estrepitós. Lo mosso vell, que fume uns caliquenyos espantosos i parle poc, diu: Pareix que espòlson llana! Jo recordo aquells madalapers que escampaven la llana a un canyís i en unes vares li anaven pegant rítmicament, estovant-la. Fee un efecte paregut, però molt més soportable, és clar. En esta classe de joc de cartes, un dia guanyes i un altre perds i al

cap de l'any, igual de rics i igual de pobres, però mentrestant un se distrau i se n'entere de notícies: Per allà pel Vilallonc he vist una serrada de perdiganes. Demà mos trauran l'aigua perquè aixequen los carrers. Diu que han pres al pare d'aquell cap a Alcanyís, que està fotut. I així, jugant, jugant, uns perden lo temps i uns altres van a la recerca del temps perdut.

Miquel Blanc, 05 de març de 1999

Sínies i fonts

Si partim de la base que l'aigua és vida, l'home sempre se les ha ingeniariat per a remansar-la en basses, conduir-la amb assuts i sèquies, salvaguardant-la en les fonts i cisternes o buscant-la a la veta del subterrani fent servir la màgia d'un saurí i trobar-la, amb exactitud, per a poder fer pous i construir sínies i així traure-li profit, sigue per a boca o per a veure-la abocar a la terra.

Al terme de la Freixneda tenim mostres que fan referència a la relació de l'aliança vital entre l'home i l'aigua. Mostres en la toponímia: Pover de Petut, basseta d'en Cota, coll del Pou, fonteta de Pradells, Fontanals, Fontanella... I les sínies que acampen pel barranc de les Canals o Regall. Però l'erosió dels anys ho està fent malbé i es conserven a mitges.

Si considerem la mecanització de l'agricultura com un avanç, a pesar d'haver pegat fort a les parts orogràficament estretes com vallissos, feixes, llenques o bancalets inacessibles per a les màquines, fent entrar en decadència a trossos i mossos que s'han quedat obsolets i erms, no es pot considerar igual lo car que paguen les sínies i fonts l'evolució, i una de les conseqüències és que els ullals dels ovellons s'escombren poc o no gens i trams de sequiola estan colgats pel pas ineludible del temps. Ara interessen les grans plantacions o explotacions ben estructurades per a poder competir dins i fora del nostre entorn, i aquells vergers, autèntics oasis de barranc que donaven fruits com qualsevol bancal de l'Horta Major són records que passen a la història.

Això vol dir que alguna font i sínia —joies encara visibles i assaciables de la nostra set en el pretèrit— mereixen la protecció i així poder oferir com un reclam més del nostre patrimoni als turistes i als autòctons, com ha passat a Bellmunt de Mesquí amb la seua nevera, allí on guardaven la neu durant tot l'any tapant-la amb terra i palla, fent-la servir per a conservar aliments o com a remei per a les hemorràgies i febres.

Juli Micolau, 29 d'octubre de 1999

La bassa de Calaceit

Estos dies s'ha clausurat a Calaceit, definitivament, lo camp de futbol de la Bassa i ja han començat les obres de remodelació. Durant més de 60 anys, la vella Bassa, la Bassa Bona, la Bassa del Coll (que tots estos noms ha tingut), una vegada buida i seca, ha estat escenari de la nostra trajectòria futbolística. La pràctica d'este esport va començar al poble cap a l'any 1920 de la mà de Silverio Farja. Se van anar utilitzant diversos camps del voltant i finalment, se va anar a parar al mateix mig del poble, a la Bassa. Resultave un camp una mica menut, però la panoràmica del joc, vista des de la barana, era fantàstica i no calia desplaçar-se gaire per entrenar, jugar o veure partits. Ara ja se jugue al nou camp, vora al Polígon Industrial, que és més gran i modern, però està més lluny. Ara bé, per tal que una bassa dono cabuda a un camp de futbol, cal que sigue grandiosa i este ere lo cas de la de Calaceit. La primera menció que conec d'ella és de 1547 i estic segur que ja ere antiga. Va donar de veure aigua, recollida al Tossal de Sant Cristòbol, que ere prou bona (ningú es va queixar mai de la seua qualitat) a quinze o vint generacions de calaceitans i inclús s'hi criaven peixos, perquè de tant en tant se subhastave lo dret de pescar-los. Hi ha molts pobles de secà que tenen o han tingut bassa, però tan enorme com la nostra, no crec que n'hi hague cap. Un poeta aficionat que vivie a Calaceit fent de *«mancebo cirujano»*, o sigue sagnador i arrencador de queixals, cap a l'any 1700, quan se'n va anar del poble va fer uns versos, comentant diverses coses de la vila i en parlar de la Bassa li va dir *«mar mui abreviado»* (sic), que no és mala definició. I ja sabeu la història d'aquell calaceità que, en veure la mar i trobar-la tan enorme, li van preguntar si ho era més que la nostra Bassa. Ell va contestar: De gran, pot ser sí, però de fonda... ja ho veuríem. Ara falte veure quin nou destí se li done a esta explanada tan rica en història i en tardes inoblidables.

Miquel Blanc, 24 de març del 2000

Turisme rural

El conseller de Turisme de la DGA, Javier Callizo, va afirmar en una recent visita al Maestrat —des de Cantavella fins a Castellot— que d'única fórmula perquè el turisme rural, ara tan de moda, es mantingue quan arribon els anys de les vaques magres és augmentar la seua qualitat. Callizo va advertir al sector que el client turístic no es distingeix per la seua fidelitat, ja que quan ha d'eixir de casa per a passar les vacances li és igual anar a un lloc que a un altre. La millor manera de mantenir-lo interessat per les nostres terres d'interior és donar-li un bon servei.

Per a conèixer la situació actual i, una vegada coneguda, promoure la seua millora, la DGA finançarà un estudi que farà l'Universitat de Saragossa sobre el turisme rural aragonès i les fórmules per a millorar-lo.

Esta variant d'oferta turística ha aconseguit aportar uns ingressos extra a moltes famílies que viuen d'unes altres activitats. Davant d'una agricultura tradicional en retirada, les cases de turisme rural han complementat els ingressos de gent llauradora i ramadera. Inicialment, la major part de les cases dedicades al turisme rural eren residències deshabitades a les que, amb unes poques millores, es traïe una mica de suc a l'estiu, Nadal i Setmana Santa. Però poc a poc l'oferta ha anat especialitzant-se i les cases s'han rehabilitat o s'han fet noves per dedicar-les a esta activitat. Encara no és prou segons l'administració i és hora de formar al personal que atén els visitants, donar-li una mínima formació per a què el client turístic —que com hem dit és molt voluble— «s'enganxo» al turisme rural. Per a aconseguir-ho ha de trobar naturalesa, monuments i una bona atenció.

Dins d'esta voluntat de millorar la qualitat, el Matarranya ha aconseguit ser un referent provincial i regional per la singular qualitat de alguns dels seus establiments hotelers. Hotels com «La Torre del Visco», de Fontdespatlla; «Lo Molí de l'Hereu», de Ràfels; «La Parada del Compte», de la Torre del Comte; i «Lo Convent», de la Freixneda, s'han assentat com a exemples d'oferta selecta. Estos, al menys, aguantaran els previsibles temps de les vaques magres però per a la immensa majoria de les cases de turisme rural el repte d'una oferta qualificada serà, segurament, molt difícil. De la capacitat per aconseguir-ho dependrà que la possible reconversió no siga tan traumàtica com les que, desgraciadament, estem acostumats a viure a la nostra província.

Lluís Rajadell, 15 de novembre del 2000

Les fàbriques de Beseit

Diverses fàbriques de paper de Beseit —integrades en l'exòtic focus industrial nascut al segle XIX però viu fins als anys setanta— han retornat a l'activitat de la mà del turisme d'interior, que ha posat els ulls en este poble del Matarranya de natura exuberant. Dues de les antigues instal·lacions industrials s'han convertit en restaurants, una es convertirà en un edifici d'apartaments, un altra serà la seu de l'empresa de serveis turístics Senda i un altra s'ha rehabilitat parcialment com a galeria d'art i centre cultural.

Per a la gent jove dels pobles de l'alt Matarranya la imatge de les fàbriques de Beseit està lligada a grans edificis tancats i barrats, com una mena de fantasmes d'un passat remot i gairebé inversemblant. Però el funcionament de les darreres indústries papereres va allargar-se fins a 1978, quan la Fàbrica Noguera, llavors reconvertida a la fabricació de cuir artificial, va tancar les portes. Als anys cinquanta del segle XX, fa quatre dies com qui diu, encara funcionaven cinc fàbriques de paper. Al selge XIX, en els moments de major activitat, treballaven a la vegada nou fàbriques que donaven feina a dues-centes persones. Beseit era llavors un dels principals centres productors de paper del país. El focus s'estenia fora del terme i s'allargava també a Vall-de-roures, on destaca encara per la seva singular decoració la Fàbrica Bonica, prop del pantà de Pena.

Estos antecedents industrials contrasten tant amb l'economia actual, basada en l'agricultura i la ramaderia, que pareixen procedents d'un nebulós i remot passat. Els grans edificis semiderruïts i ruïnosa s'havien convertit en una manifestació del passat, de la història, quasi tan anacrònics com els esquelets de dinosaures que desenterren els paleontòlegs. Però el món dóna moltes voltes i les fàbriques, una autèntica relíquia industrial, tenen una segona oportunitat de la mà del turisme.

Alguns dels enormes casalots que es van dedicar durant el segle XIX i la primera meitat del XX a fabricar paper de gran qualitat per al mercat nacional i internacional es lliuraran així de la ruïna a la que pareixien condemnats irreversiblement. La principal indústria del segle XXI, el turisme, els rescatarà de l'oblit.

Lluís Rajadell, 6 de juliol del 2001.

Àngel Villalba, 30 anys de cançons

Este estiu ha eixit enregistrat un CD del favarol Àngel Villalba, un dels primers cantautors matarranyecs que van iniciar-se en el camí de la música d'autor a finals de la dècada dels 60, aprofitant la popularitat aconseguida per la nova cançó catalana, aragonesa i la cançó protesta.

El CD du el suggerent títol *Àngel Villalba, 30 anys de cançó*, on interpreta un ampli repertori de 21 temes creats majoritàriament pel propi autor i que van del 1968 al 1993. També apareixen dues lletres de Desideri Lombarte musicades per als nombrosos recitals que va fer el cantant, amb el també cantautor de Saidí Anton Abad i el rapsode calaceità Antoni Bengochea, durant el Segon Congrés Internacional de Llengua Catalana —1985-86— que va ser molt important per a la presa de consciència de la població en relació a la llengua pròpia de la Franja.

La selecció de les cançons és molt variada en quan als temes —30 anys és un llarg camí per acumular experiències—. En un primer moment durant el seu passat àcrata predomina en les lletres la denúncia d'una societat injusta que no satisfà al jove cantant i mancada de llibertat, però també les seues lletres parlen de la vinculació i la idealització de la seua terra d'origen —al 63 va emigrar cap al Principat—, altres composicions són temes amorosos o festius.

Interpreta molts i variats gèneres: havaneres, romanços, jotes i cançons d'inspiració popular. Algunes composicions amb un marcat regust mediterrà, amb la llengua de la seua vila d'origen plena de connotacions emotives per al cantant i amb l'acompanyament de la guitarra, el tiple canari i el llaüt que donen una gran originalitat al cantautor.

El fet de gravar l'Àngel Villalba esta recopilació de cançons ha segut un gran encert perquè a través de la seua veu, forta i potent per als temes reivindicatius, però tendra i dolça per als amorosos, podem veure l'evolució d'un cantautor que s'ha anat adaptant als nous temps sense renunciar als seus orígens.

Un apropament literari al cantant favarol el podeu trobar al llibre de Mario Sasot *Joglars de frontera* —1995— publicat pel Govern d'Aragó a la col·lecció «Literaturas de Aragón. Serie en Lengua catalana» i guardonat amb el premi Guillem Nicolau.

Carles Sancho, 4 d'octubre del 2002

Ferran Blanco: la creativitat intacta

Sempre hai sentit una especial atracció per l'activitat creativa. Però eixa atracció es transforme invariablement en fascinació quan, per l'originalitat de les composicions, l'autor és capaç de sorprendre'm.

Va ser a finals d'agost quan vam tindre ocasió de conèixer l'obra de Ferran Blanco al temps de visitar-lo en la seua casa de Calaceit, un antic edifici que ell i la seua esposa han restaurat amb molta suor però amb un gust exquisit. Allí hi tenen la vivenda i el taller, i totes i cada una de les sales han acabat transformant-se en l'exposició permanent d'una producció artística fecunda i de gran qualitat.

I amb lo cor a la mà vull dir que d'aquella visita em vam eixir sorpresos i meravellats. Meravellats per les magnífiques expressions a partir de composicions amb la tècnica del gravat sobre metall denominada «mezzo tinto» o «manera negra», per les xilografies sobre fustes de diferents classes, per les pintures a l'oli sobre paper o pels collages, d'una bellesa plàstica extraordinària, com los relacionats amb Buñuel i les seues obres, i també aquells que ha titulat *Las Mininas* i *El Jardín de las Desdichas* (unes recreacions molt especials i surrealistes de les obres de Velázquez i del Bosco).

Ferran diu que la naturalesa s'expressa amb línies corbes i mai ho fa amb les rectes, i així ha creat també genials escultures de la més diversa temàtica que tenen lo seu origen amb los objectes més sorprenents, com ara *La Trilogía del Cornio*, o una magnífica sèrie de composicions realitzada amb peces de ferraments i accessoris de l'agricultura, com l'*Agronau*.

Ell done forma a les seues obres mentre investigue els materials que utilitze i alhora que estudeie la pròpia activitat creativa. I diu que no té pressa per a arribar a cap lloc i que no li importe el temps que pugue dedicar a cada creació. Ferran Blanco argumente que vol continuar creant en llibertat i per això es negue a entrar en el mercat convencional de l'art i no li agraden los encàrrecs que no respecten eixa llibertat. «Un ha de tindre llibertat per a crear —raona. La llibertat per damunt de tot. La llibertat de la imaginació».

L'amic Ferran té raó. I des d'estes línies vull felicitar-lo per la qualitat de la seua obra i també per la seua independència. La llibertat no s'haurie de vendre mai.

Josep A. Carrégalo, 11 d'octubre del 2002

La gaita

Abans d'aparèixer les orquestres i els orgues de maneta, o sigue fins als primers anys del segle XX, als pobles la gent ballava, les festes i diumenges, al so de la gaita, acompanyada del tabalet. La parella formada pel gaiter i el tabaler era l'eix sobre el que girava una bona part de les activitats lúdiques d'abans i també algunes de més serioses, com ara les processons. Un gaiter del qui es guarda memòria era el tio Basilio, de la Freixneda, que va alegrar la vida de la comarca tocant a totes les festes, romeries i processons, durant molts d'anys. Les seues melodies, no crec que s'haguen conservat, perquè estos músics, dotats d'un enorme talent musical, no sabien solfa i no deixaven rastre d'allò que tocaven, que s'ho emportava el vent. Però vet aquí que mon pare, als darrers anys de la seua vida, va escriure en uns fulls de calendari, ratllat a mà, tres de les cançons que ell recordava de la seua infantesa, molt característiques: són el «Vaset de Santa Anna», el toc de la processó i una jota de la gaita. Aquestes tres melodies, perfectament legibles amb la correcta solfa que ell va dependre de jove, representen, precisament, els tres àmbits d'actuació del gaiter: la festa campestre d'una ermita, la solemnitat d'un acte litúrgic i el ball popular de la jota. Són unes melodies atractives i originals, molt representatives de la música popular que s'estilava en aquells temps. Com resulte que ara hi ha a Calaceit una colla de «grallers», que toquen un instrument molt paregut a la gaita o dolçaina del tio Basilio, los hi he passat les tres partitures, escrites a l'ordinador per tal que les incorporen al seu repertori, si els pareix bé i sembla que ja les comencen a tocar. D'esta manera s'haurà salvat una mica del llegat artístic musical de cent o més anys d'antiguitat, d'allò que escoltaven los nostres pares i iaies per tota la comarca, cosa que em penso que val la pena.

Luís Rajadell, 5 de desembre del 2002

Els maquis a la Serra Molina

Entre els termes de la Vall del Tormo, la Freixneda i Valljunquera, a la Serra Molina, hi van haver cap al 1947 petites partides de maquis aprofitant una extensa zona muntanyosa i un frondós pinar. Va ser el centre de diverses accions guerrilleres que tenien com a principal objectiu interceptar les vies de transport dels voltants. Una va tindre lloc a la carretera de Valljunquera a la Freixneda, on els maquis van aturar i cremar un autocar després de fer baixar els passatgers, molt a prop de Valljunquera. En esta acció van matar a un caporal de la guàrdia civil que anava dins del vehicle. El fet possiblement va produir-se cap al 29 de novembre del 1947 ja que aquell dia hi van haver moltes detencions a la Freixneda com a probable represàlia. A la veïna població de la Torre del Compte el 15 de novembre de 1947 els guerrillers van derriure un pont de la via del tren. A la Vall del Tormo al desembre del mateix any —un altre historiador el data el 28 de gener de 1948— un grup de maquis disfressats de ferroviaris van aconseguir introduir-se a l'autovia de la línia Saragossa-Tortosa, van reduir els guàrdies civils encarregats de la vigilància del convoi i interceptaren les comunicacions. Després van fer baixar els passatgers i cremaren el tren molt prop de l'estació de la Vall del Tormo, de tal manera que des de la població es podia observar les flames i la fumera que produïa el sabotatge ferroviari. Joaquinet, Joaquino i Rubén, guerrillers del 23 sector del campament de la Sénia, pareix ser que formaven part de l'escamot que operava a la Serra Molina. Els dos primers foren empresonats per la guàrdia civil al 1948 i el tercer va morir en un enfrontament un any més tard.

Estes accions guerrilleres contra el règim eren represaliades immediatament pel governador civil de Terol, el general Pizarro, amb ràpides execucions entre la població civil que s'havia destacat durant la guerra per donar suport al bàndol republicà, acusats de col·laboracionistes amb els maquis. El governador, per tal de controlar la situació, que començava a ser preocupant el 1947, va ordenar dotar a cada vila amb un destacament de guàrdies civils que en el cas de la Vall del Tormo, en no haver-hi quarter, es van instal·lar a l'edifici del sindicat situat a la plaça Major.

Cap a 1952 el moviment maqui, sense els reforços promesos des de França per a la resistència i amb nombroses baixes, va haver d'anar reduint la seua activitat en l'enfrontament amb la dictadura del general Franco.

Carles Sancho, 2 de juliol de 2003.

El trinquet de la Codonyera

La Comarca, al setembre de 1994, va publicar un ampli i interessant article sobre el trinquet de la Codonyera. El periodista donava notícia de l'original recinte esportiu, construït al segle XIX, no saben si damunt d'un altre de més antic. El trinquet que té un terreny de joc de 20 m. de llarg per 5 d'ample i 6 d'alt, és realment espectacular, a pesar de l'estat d'abandonament en què es troba. Està tancat i s'accedeix per una única porta perquè està dins d'una propietat privada, cobert completament per una teulada —actualment un tros ha caigut en cedir les llumeres—, té una graderia elevada per a veure millor el joc, conserva encara l'enrajolat del terra, les línies que divideixen el camp de joc i a la paret es poden llegir les normes del pagament de la partida al propietari del recinte.

En una visita a la Codonyera hem tingut la sort de conversar amb alguns dels últims jugadors del trinquet. Manuel Sàbado, de 92 anys, recorda que les raderes partides les va jugar al 1917. L'últim propietari, abans de tancar-lo definitivament, va ser el tio Carmelito que era ajudat per la seua dona l'Antònia de Xarana que s'encarregava d'anotar els 'tantos' en una fusta que es posava a la falda on hi havia 25 forats a cada banda. A mesura que es guanyava avançava una clavilla, com la de les guitarres, fins arribar a 25 que era quan s'acabava la partida. A pilota a mà s'hi jugava els domenges i dies de festa després de missa major, costum que va durar fins la dècada dels 60 a moltes viles.

De trinquets antigament n'hi havia a tots els pobles, uns de propietat privada com el de la Codonyera, el de Favara o el de la fonda de Montroig i altres de públics situats a les llonges, davall dels ajuntaments com la de la Freixneda o la Torre.

És una llàstima que el trinquet de la Codonyera estiga abandonat i que, amb el pas del temps, cada vegada la seua restauració i recuperació resultarà més difícil i costosa.

Degudament restaurat i recuperat, podria ser un espai museístic de jocs populars i tradicionals?

Carles Sancho, 3 desembre del 2003

Absolutament bojos

Fee molts anys que no teníem una tardor tan generosament humida com esta. I, per fi, els boleters ham pogut vore complit lo nostre vell somni de tornar cada dia a casa amb les cistelles plenes a cormull. Ham trobat de tot i, no tos ho creureu, però ha segut tanta l'abundància que els ple-gadors de bolets mos ham fet rics. Clar que, la nostra, no passe de ser una riquesa de sensacions. En canvi hi ha uns altres que, enguany, durant la tardor, han pogut fer l'agost. Mireu: fa pocs dies passejava jo la meua sòria per un mercat de barri de la citi barcelonina. Durant lo matí d'aquella jornada havia anat una estoneta al bosc i havia tornat amb la cistella atapi-da de boletes de rosada (fredolics). Xafardejant per aquí i per allà, i sense adonar-me'n, vaig anar a parar davant d'una fruiteria que tenie també a la venda una bona mostra de bolets. En vore'ls, com a boleter nat, la meua primera intenció va ser identificar-los. Però quan em vaig fixar detinguda-ment en los preus que marcaven em vaig quedar sense sang a les borxaques. Les boletes de rosada les venien a 18 euros lo quilo, igual que els rovellons, los camagroc i els camasecs. Davant d'aquella sorpresa no vaig poder evitar pensar que la meua cistella del matí, amb set o vuit quilos de preciosa càrrega, tenie un valor de 144 euros! Però això no ere el més fort, perquè els ceps i els rossinyols anaven a 30 euros, i els ous de reig a 39. I, escolteu, davant dels meus ulls incrèduls, la gent los hi llevave de les mans. Per això em fea estes reflexions: si enguany, que ham tengut una de les temporades de bolet més bones de la nostra vida, es venen a uns preus tan desorbitats, que serà en los anys roïns? I la gent los continuarà comprant? Davant de fets com estos no em quede més remei que pensar que esta societat nostra, tot i la sort que té de nedar en l'abundància, o precisament per això, està absolutament boja!

Josep A. Carrévalo, 12 desembre del 2003

Excés d'informació

Em desperto sentint les notícies de dues emissores, que vaig alternant segons la publicitat, el tema o el comentarista. Una volta vestit, em baixo algunes pàgines dels diaris del dia i les repasso mentre esmorzo. De 9 a 14, tot treballant, escolto també diversos programes: magazines d'actualitat, espais monogràfics, tertúlies... Després de dinar —sense tele, això sí— repasso el setmanari al qual estic subscrit. Si fa poc que he anat a Barcelona, ma germana s'ha encarregat de retallar-me un feix d'articles dels periòdics que ella llegeix. I ja no parlo de l'estoneta d'abans de ple-gar, cap allà les nou, que m'entretinc navegant per algun portal interes-sant. Si a la nit fan alguna cosa potable (pel·lícula o programes de con-tingut), ho gravo i ho veig ben matinet, mentre faig una mica d'exercici, o el cap de setmana.

Al capdavant, em costa dir si estic o no millor informat que abans. El que sí que puc afirmar és que sovint em sento saturat, incapaç d'abastar tanta paraula. Però és com una addicció. El fet de tenir-ho tot a l'abast sense fer gaire bé cap esforç, és una temptació massa irresistible.

Després, els caps de setmana a Torredarques, haurien de servir per processar tot allò aprofitable, i en converses amb la meua dona, elaborar la nostra visió del món. Açò seria l'ideal. La veritat és que la majoria de les vegades el que fem es intentar desconnectar, «desfragmentar el disc dur», per usar termes informàtics.

Tenim accés a molta i variada informació, podem triar i remenar. Per això suposo que s'equivoquen tant els opinadors quan pronostiquen tendències o cataclismes. Els consumidors, tot i que som manipulables, podem si més no beure d'altres fonts. I, sobre tot, fer cas del sentit comú i la pròpia experiència. Tan fàcil de dir i tan difícil de fer.

Carles Terès, 19 de desembre de 2003

El tren

Sóc dels que encara han pogut anar de Barcelona a Queretes en tren. Ho recordeu? Transbordament a Tortosa i «ferrobús» fins el poble.

Ara, trenta-i-molts anys després, a poc que els horaris mos vaiguen bé, preferim la comoditat del tren. Perquè s'ha de reconèixer que, tot i la conyeta que feiem de jovenets («*Rogamos Empujen Nuestros Ferrocarriles Estropeados*»), són confortables. Pots gaudir del paisatge, la lectura i, en el cas de la meua filia, entretenir-se dibuixant. I si convé, fer una becaïna.

Precisament m'he llegit un dossier sobre les prioritats de la Comunitat Europea en matèria de línies ferroviàries: ample europeu i alta velocitat. L'Arc Mediterrani, amb un enorme volum de trànsit de mercaderies, en queda fora. A Alemanya i França, per exemple, ja imposen fortes taxes al transport pesant per carretera (12,4 cèntims d'euro per Km als vehicles de més de 12 tones), una mena d'Ecotaxa que penalitza el malbaratament d'energia i la contaminació que suposa l'excés de camions. La Federación Nacional de Asociaciones de Transporte diu que el sobrecoïst de cada expedició d'anada i tornada a Alemanya es de 250 euros. Tot plegat fa el transport ferroviari més net, més segur, més barat. Però es veu que al Govern Central no li interessa gaire el desenvolupament de la nostra euroregió. El seu model és absurdament radial —Madrid com a centre del món. La connexió a Europa rai, deuen pensar... A Alcanyís, per exemple, hi ha una campanya per fer una autovia Saragossa-Tortosa, cosa que em pareix molt bé, però cap —si descomptem l'amic Micolau— per construir els pocs quilòmetres que ens connectarien amb la línia Madrid-Saragossa-Barcelona. Això abaratiria molts transports —una sola locomotora mou molts vagons— i ens acostaria la comoditat i seguretat del viatge en tren.

Carles Terès, 6 de febrer del 2004

Pedres i pans

Vivim en unes comarques on, atesa l'escassetat d'oportunitats, potser resulta assenyat mirar-se a l'espill de la Comunitat Autònoma veïna, si més no per allò de la dita: «els catalans, de les pedres en treuen pans». I el cert és que això de treure pans de les pedres a les nostres comarques hi ha qui ho sap fer, i molt bé. On és lo problema, doncs? Ni més ni menys: en los qui apliquen la dita massa bé, és a dir, massa al peu de la lletra, i creuen que val la pena omplir-se les pròpies butxaques malmetent sense cap mena de mirament terra i boscos, rius i valls, amb esgarriïoses explotacions d'àrids que sovint només beneficien determinades grans empreses, les quals, a més a més, solen ser de fora del territori. Parlo en general, però també pensant en casos concrets: com a exemple val la pena vore, per pensar i plorar, les extraccions d'argiles al cor dels Ports de Beseit, a paratges com Formenta, en una àrea pomposament declarada (per la Unió Europea, a instàncies de la corresponent Comunitat Autònoma) «Lloc d'Interès Comunitari» (LIC) i «Zona d'Especial Protecció per a les Aus» (ZEPA). Jo me pregunto, potser ingènuament i sense trobar-hi resposta, com poden ser compatibles los usos destructius que beneficien econòmicament comunitats i persones externes a un entorn amb les figures de protecció que beneficien paisatgística i mediambientalment l'ecosistema i les persones que viuen en aquest mateix entorn. Que jo sàpiga, mal podem vendre turísticament la bellesa dels nostres paisatges i fomentar-ne el respecte si abans hem fet la vista massa grossa davant los qui mos los arrenquen literalment de les mans. La tria és clara com les aigües dels nostres rius: o apostem per usos sostenibles i controlats o, aviat, no mos quedaran ni les pedres.

Josep Puche, 7 de maig de 2004

Trapalejos carregalers

Convindreu amb mi que el cognom Carrégalo no és gaire corrent. Lo va portar mon pare, de la seua Antequera natal, a principis dels anys quaranta. A la província de Màlaga encara n'hi ha pocs o molts —tot plegat, i tirant llarg, no més d'una vintena—, i xafardejant per internet n'hai pogut localitzar una trentena més. Un advocat gironí afirmava amb rotunditat que es tractava d'una castellanització de l'irlandés O'Carregal. Algú de la nostra família sospita que pot tindre el seu origen en el municipi portugués de Carregado. I fins i tot algun pseudo-heraldista proposa que pot vindre de Carrega, un poble italià. Sigue com sigue, les extraordinàries vicissituds que ha hagut de passar este cognom són incomputables. Mireu: a mon pare, a Mont-roig, hi havia qui el coneixie com «lo Pepe Regalo»; a mi, durant la mili, alguns companys van voler adjudicar-me un catalanitzat «Currèlag»; un despistat fiscal en cap que vaig tindre a l'Audiència de Girona es va entestar en dir-me de totes les maneres possibles menys en la correcta; i així, un dia jo podia ser Carrasquisclas, i al següent Carringlón, o Canígula; a més, diuen los meus fills que algú els ha arribat a anomenar Aquelarre o Recárgalo; i per casa tenim cartes en les que, juntament amb los inevitables Arévalo, Carré Galo o Carrelago, hi apareixen les versions Canégalo, Canígalo, Carrepalo, o un xocant Calígula i mil situacions més igual de sorprenents. Però, tot i la satisfacció que tenim en esta família de poder presumir de tan singular cognom, de vegades s'imposa la crua realitat d'un vulgar apel·latiu. Fixeu-tos: als pocs dies d'arribar al campament de Sant Climent Sescebes vaig ser destinat com a ajudant del «cabo furriel»; i, degut a les meues habilitats mecànogràfiques, se'm va adjudicar la responsabilitat de teclejar contínues i inacabables llistes de soldats. Ara bé, no se m'oblidarà mai que, a la nostra companyia, hi havia un recluta que portava l'increïble nom de «Juan Antonio García de Consuegra y Romero del Hombre Bueno». Quina enveja de nom! Clar que, per a abreujar tan quilomètrica denominació, el pràctic imaginari soldadesc es va complaure en adjudicar-li immediatament l'assequible motada d'«Hombre Bueno». I no podie ser de cap altra manera, perquè recordo que l'«Hombre Bueno» ere molt bon jan.

Josep A. Carrégalo, 11 de juny del 2004

Descobertes

Vaig tenir el plaer d'assistir a la presentació del llibre d'en Carles Andreu *La mort de Pareimare*, a Mont-roig. El saló de plens de l'ajuntament estava rebotit de gent, i és que l'acte s'ho valgué. Després de les paraules de l'Alcalde Andrés Cros, la consellera de cultura de la Comarca Rosa Doménech i de Javier Arrufat —regidor de l'ajuntament i tresorer de l'ASCUMA—, prengué la paraula l'autor del pròleg Antoni Bengochea.

Els que coneixem l'Antoni, magnífic comunicador, sabíem que el parlament seria sucós. L'obra porta el subtítol «A propòsit de l'imperatiu retorn de la llengua materna», i fa referència al fet que, arran de la mort dels pares, l'autor —escolaritzat en castellà i, des de fa més de trenta anys, resident a París— té la necessitat de recuperar la «nostra conflictiva i fetejada llengua». Tot això va dur l'amic Bengochea a recordar la incongruència que suposava, quan estava estudiant a Alcanyís, l'escriure als pares en castellà. La història és calcada a la meua experiència personal i, suposo, a la de tanta gent de les nostres viles. Encara guardo les cartes que enviava a mos iaïos de Queretes *Queridos abuelos...* Tot sonava una mica fals i molt ortopèdic. Em fee l'efecte d'estar escrivint a uns estranys. Fins que un dia, sense saber un borrall de normes ortogràfiques —sóc de la generació que, tot i ser a Catalunya, encara va escolaritzar-se exclusivament en castellà—, vaig començar a escriure en català, el meu idioma i el de la meua família. L'esforç d'aprendre tots els colors de la llengua, més enllà del registre purament col·loquial, va valer la pena: em va descobrir un vast món, bellíssim i ample, que a més era el meu.

Ja va sent hora que aquí a l'Aragó, els nostres fills tinguen dret —un dret humà, com va dir el ministre Moratinos— a l'ensenyament en la seua llengua, la dels seus pares, la del seu territori.

Carles Terès, 25 de juny del 2004

Agost

En ple mes d'agost, el Matarranya multiplica la població habitual de manera espectacular. A pobles com Beseit, on hi ha poc més de 600 habitants censats, ara mateix hi deu haver al voltant de 3.000 persones, a més dels centenars que pugen i baixen dels pobles propers a refrescar-se a les aigües dels rius. Sembla que la qualitat ambiental i paisatgística de les nostres terres cada dia és més coneguda i atrau més i més gent. És bo que els pobles tinguin vida, encara que sigui de manera ocasional i coincident amb períodes de vacances. El turisme és, avui, una de les primeres fonts d'ingressos de la comarca, un important motor de desenvolupament que, a més, dinamitza altres activitats (comerç, construcció, etc.). Ara bé, veient el que es veu dia sí i dia també este mes d'agost, es pot considerar que estem a punt d'entrar en la fase en què, si no s'adopten mesures urgents, matarem ben prompte la gallina dels ous d'or, i el que podria ser una garantia de futur morirà d'èxit gairebé abans de començar. S'inverteixen molts esforços i diners en promoció turística, cosa que es tradueix en un gran augment del nombre de visitants, però no es va gaire més enllà: els serveis, llevat de restaurants i allotjaments, són gairebé els mateixos que fa vint anys (en alguns casos, pitjors: a Beseit, de queviures, només n'hi ha una botiga). Cues de cotxes, manca d'aparcaments, rius al límit de la saturació pel massiu nombre de banyistes... encapçalen la llista de problemes que afecten no només els visitants ocasionals, sinó també, i especialment, els que vivim en aquests pobles tan meravellosos els 365 dies de l'any. Se fan necessàries, i de manera urgent, solucions en forma d'infraestructures adequades (aparcaments, sanejament, serveis...), i també mesures complementàries com un control del nombre d'accésos a les àrees naturals en períodes d'afluència massiva, limitació de la circulació de vehicles als nuclis antics i campanyes de conscienciació sobre el respecte al medi que mos envolta. Això sí, sempre i quan vullguem que residents i visitants poguem continuar gaudint molt de temps del fins ara entorn privilegiat del Matarranya.

Josep Puche, 20 d'agost del 2004.

Patir

Hi ha qui diu que en este món només estem per a patir. I, en certa manera, als que així pensen no els falte raó. Patim quan naixem, tot i que, pel que pareix, no mos n'acatem. Mentre creixem, qualsevol punyeta és causa de patiment. Quan passem a ser pares, patim pels fills. I fins i tot, o sobretot, patim quan morim —que ja és ben fotut que també ho haguem de passar malament quan estem al rader claviller—. Recordo l'extraordinari neguit d'una avantpassada meua durant les èpoques de bonança mentre esperave les desgràcies que, al seu entendre, i de manera inevitable, haurien de vindre després. Clar que aquelles persones van haver de sofrir una existència plagada de tribulacions. Per a elles, les perspectives de futur mai no van ser gaire atractives. I amb un panorama tan trist, la contemplació de la vida havia de ser fatalista per força.

Pel que conten, es veu que només no patim quan mos reproduïm. I, encara que sempre trobarem gent de naturalesa patidora, se sap que també hi ha qui, patint, s'ho passe estupendament. A més a més, com que lo món no és igual per a tots, sempre hi haurà qui naixerà predestinat al patiment mentre que uns altres ben pròxims, amb la capritxosa fortuna de cara, patiran ben poc. Així, amb los anys te n'adones que, certament, hi ha moments en què, per a moltes persones, lo món es transforme en una autèntica «vall de llàgrimes». Contràriament, tinc un amic que cada dos per tres diu que «ací no ham vengut a patir», i que «a patir, contra *menos* millor, i si pot ser el rader dia». Com és natural, jo m'apunto al seu optimisme. Entre altres coses perquè, mentre patim, també vivim. I, pel que veem, tot i els ineludibles patiments, los humans mos aferrem a la vida com a un clau roent.

Josep A. Carrévalo, 29 d'octubre del 2004

Una relació desastrosa

Deuria tindre vuit o deu anys quan mon iaio va decidir comprar-se un burret. Però l'animal tenie una certa edat i, pel que vaig poder comprovar, va arribar a casa carregat de vicis. Des del primer moment en què les nostres mirades es van trobar ja vaig intuir que les relacions entre natures serien extremadament difícils. I és que el recordo més predisposat a la bona vida del pessebre que a la ineludible obligació de guanyar-se el pa. Fixeu-tos si ere dropo que quan anàvem a treballar, ell a peu i jo a cavall, pareixie no haver eixit mai de casa, però, en canvi, quan retiràvem de nit, jo a cavall i ell caminant, no calie que ningú li ensenyare el camí i anave al galop cap al corral com si el perseguiren totes les forces del mal. Avui penso que aquell bitxo, de burro, no en tenie més que el nom. I és que, detràs d'un posat manset, que tenie enganyada a tota la gent, s'amagave la més guita de les criatures. Ara, jo me'n vaig percatar de seguida del seu diabòlic joc. Perquè quan anave amb mon pare o mon iaio es mantenie tranquil com una bassa d'oli, però quan era jo qui el menave, i estàvem sols, no em reconeixie cap autoritat i no perdie ocasió d'intentar aviar-me algun mos. A més a més, podria afegir que, una nit, mentre mon pare el desalbardave, aquell desgraciat va voler enfotre-se'n de mi quan, girant una mica el cap va tindre l'atreviment de clucar-me l'ullet. Les circumstàncies de la vida van motivar que haguérem de conviure uns quants anys davall del mateix tellat, però puc dir amb satisfacció que no em vaig acoquinar mai, i que cap de les temptatives d'atac que vaig haver de patir va quedar sense resposta. Està clar que érem una parella molt desaven-guda. I per eixa causa no em va agradar gens que aquella estrangera que vam trobar un dia a la Venta s'encapritxare en voler fer-se una foto amb mi, però els dos a cavall del burret. Al·lucinada per la nostra presència, i una mica histèrica, la bona dona no parave de cridar: «Typical spanish!, typical spanish!». Tos imagineu quina escena?

Josep A. Carrégalo 21 de gener del 2005

La Todolella

Porto dues setmanes pensant en lo meu primer «Viles i gents». Los amics que escriuen aquí m'han brindat esta oportunitat i els estic realment agraït. Li dono voltes per a veure si el millor és presentar-me i explicar el bon xic que sóc o escriure sobre un tema que interesso i no avorrir les sopes a algú parlant sobre els meus gustos i les meues fòbies. Ja tinc los punts del que escriuré, i passo a lliar les paraules. Però la realitat sempre et sobresalte quan menys t'ho esperes. 18 morts a la Todolella intoxicats per una estufa de gas!

Lo matí del diumenge, quan encara no es sabie res, comentàvem que s'havie fet una festa el dia abans celebrant l'aniversari de Bartolo d'Herbers, una d'aquelles persones amb una capacitat increïble de relacionar-se i crear amics d'amics, que són tota una referència per a una comarca. Molta gent de la zona hi havie anat i li havien preparat una festa sonada. Que bé! Haurà segut d'aquelles coses que recordes durant molt de temps. Però per la tarda escomencen a arribar les males notícies. Un cop brutal per als amics, per als familiars i també per als qui els coneixíem, amics d'amics. Una tragèdia.

Molta gent de la que mou los pobles dels Ports, que no els deixe morir en la monotonía i la passivitat, que manté l'activitat quotidiana, no podran seguir sorollant-ho tot, no podran ajudar-mos a mantindre la flama. Gent que va a tocar en lo seu grupet per a una festa d'amics. Gent que fa comarca. Gent que arraïla a la terra a aquelles persones que només estaven de pas per un poble. Gent que fa amistats per a tota una vida en un moment. I ara... I ara als Ports los han tallat esta força interior. Costarà temps recuperar-se. Però els Ports segur que saben eixir d'esta. N'estem segurs. Ho necessitem. Molts ànims i endavant!

Natxo Sorolla, 11 de febrer del 2005

Deu anys de «Viles i gents»

Ere la primavera del noranta-cinc i estave Ramon Mur de director. La idea de publicar una tira fixa en català li va agradar molt perquè ell també imaginave un periòdic més equilibrat sobre el tema de les dos llengües del territori. A més ere partidari que tot el català que s'escrivire al periòdic fore baix una certa normalització, per lo que calie treure d'arrel la paraula denigrant de «chapurriau». I ell de veritat que ho va intentar en aquell moment, però la vehemència, i la pressió dels contraris a que la nostra llengua tingue el nom que ha de tindre i s'escrigue correctament, li va poder i encara li pot per lo vist, al sentit comú, al llibre d'estil i a la mateixa Academia Española de la Lengua, que no és poc.

Mentrestant, en deu anys, s'han fet notables avanços en l'ensenyament, han aparegut nous escriptors de categoria reconeguda pel propi Govern d'Aragó, i l'Associació Cultural del Matarranya és el centre d'un moviment cultural de grans proporcions especialitzat, entre altres activitats, en la publicació de llibres de temàtica aragonesa.

Però pels voltants d'Alcanyís, punt on es ve a trobar lo gros de la gent que parle català i de l'economia del Baix Aragó, s'ha configurat com un reducte redencit i fosc sobre la normalització lingüística, on no pareix que es pogue donar cap pas com no sigue per recular una mica més. A este respecte, l'actitud totalment pasiva de la nova institució comarcal presidida precisament per un catalano-parlant és paradigmàtica.

Per això hem d'agrair i estar contents de poder eixir cada setmana un ratet als fulls de *La Comarca*. Perquè natros, els que pensem i escrivim «Viles i gents», potser tindriem altres llocs on contar les nostres ocurrències i notícies; però la gent, els lectors que tenim de per totes les comarques, que ho sabem, no hi tenen altra forma ni altre lloc avui per avui, on llegir les paraules i els noms íntims i bonics en la llengua més antiga d'este tros tan gran de l'Aragó.

Tomàs Bosque, 18 de febrer del 2005

NOTES BIO-BIBLIOGRÀFIQUES

Per tal de fer una presentació dels nou columnistes de «Viles i gents» que hem participat en aquests deu anys, aquí teniu una breu biografia de tots nosaltres:

Miquel Blanc i Grau (Gavà, 1938), fill de pares de Calaceit. Entre aquesta vila i Tortosa va passar els primers anys. Químic de professió, va treballar a Barcelona en una gran empresa multinacional fins la seua jubilació. Té casa a Calaceit i hi passa llargues temporades des que va deixar de treballar el 1997. Ha publicat articles i diverses col·laboracions a *Sorolla't*, *Kalat-Zeyd* —revista local de l'Associació de Dones i Consumidors de Calaceit—, *La Comarca*, *Boletín del Centro de Estudios del Bajo Aragón*, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, etc. A la revista *Temps de Franja* va col·laborar fins el 2003 amb una columna fixa que titulava «Coets». Va participar de forma destacada en el recull *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa* (1995-1996) tant en textos com en música. Ha estat vicepresident de l'Associació Cultural del Matarranya. Ha publicat volums de temàtica molt diversa: *Refranyer del Matarranya* (1983), *Garba. Mil paraules de Calaceit* (1994), *La fauna del Matarranya* (1998), treball que aconseguí el premi Amanda Llebot l'any 1996, *Històries i romanços. (Calaceit entre 1880 i 1930)* (2001) i *Les plantes medicinals del Matarranya* (2003). Va participar en la transcripció, correcció i adaptació de les memòries del seu pare *Toda una vida. Memorias de un calaceitano* (1997) que obtingué el premi Memorias Bajoaragonesas 3 atorgat pel Centro de Estudios Bajoaragoneses. Participa en el Projecte d'Animació Cultural a les escoles de la Franja promoguda pel Departament d'Educació, Cultura i Esports del Govern d'Aragó.

Tomàs Bosque Peñarroya (la Codonyera, 1948), va treballar les terres de la seua família i, més tard, com a gerent de cooperatives. Des de 1975 viu a Saragossa i passa llargues temporades entre la Codonyera i Castellseràs d'on és la seua muller. Cantautor aragonès que interpreta cançons en català ja a finals de la dècada dels seixanta i que durant un temps visqué de la cançó. En el seu primer disc *Cuando los tiempos vienen mejores* (1977) conté dues composicions en català. El 1979 deixà definitivament

els recitals i es va fer professor de música i cant primer a Osca i després a Saragossa. Apareixen els seus primers versos no musicats a l'antologia *El català a l'Aragó* (1989) d'Artur Quintana. També va publicar alguns poemes a la primera antologia de poesia catalana a l'Aragó *Memòria de la set. Antologia de la nova poesia aragonesa* (1992) Premi Arnal Caveró 1993. I també a la revista *Sorolla't*. En l'obra de Mario Sasot *Joglars de frontera. La cançó d'autor a l'Aragó catalanòfon* (1997) l'autor fa un ampli estudi i recopilació de la seua producció literària, treball que obtingué el Premi Guillem Nicolau 1995 concedit pel Govern d'Aragó. Participa en el Projecte d'Animació Cultural a les escoles de la Franja promoguda pel Departament d'Educació, Cultura i Esports del Govern d'Aragó.

Josep A. Carréalo Sancho (Mont-roig, 1951), és funcionari judicial a Montblanc —Conca de Barberà— i viu a Valls —Alt Camp— i des de fa molts anys és un dinamitzador cultural a la seua vila on té casa i on hi passa moltes temporades. Participa activament en l'Associació Cultural Sucarrats i en la revista local *Plana Rasa* i a la comarca del Matarranya —membre des de fa molt temps de l'Associació Cultural del Matarranya—. Com a conseqüència del seu compromís respecte la llengua i la cultura ha publicat una gran quantitat d'articles i treballs de divulgació i d'investigació a totes les revistes de la Franja: *Sorolla't*, *Au!*, *La Comarca*, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, *Plana Rasa*, *Rolde*, *Temps de Franja*, etc. Apareix com a narrador en l'antologia *Punt per agulla. Mostra de la narrativa breu contemporània de l'Aragó catalanòfon* (1993). Va participar de forma destacada en el recull *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa* (1995-1996). Alguns dels seus articles estan recollits en tres volums: *Espurnes* (2002) recopilació de narracions breus de tradició oral, *A soca d'orella* (2002) articles periodístics d'assaig i aquest que ara presentem. També va coordinar i va escriure els textos del treball d'investigació sobre la seua vila escrit en castellà titulat *Monroyo, el hábitat disperso (Las masías)* (2003). Actualment està treballant en la recopilació de la literatura popular i en la toponímia de la seua vila.

Juli Micolau Burgués (Alcanyís, 1971), però ha viscut fins fa poc temps a la Freixneda, el seu poble, dedicat a l'agricultura i la ramaderia. Des de fa un parell d'anys viu al Principat. Havia publicat a la primera antologia de poesia catalana a l'Aragó *Memòria de la set. Antologia de la nova poesia aragonesa* (1992). Exmembre de la Junta de l'Associació Cultural del Matarranya. Ha participat en diverses revistes i publicacions: *Sorolla't*, *L'Eixam*, *Kalat-Zeyd*, *Boletín del Centro de Estudios Bajoaragoneses*, *Temps de Franja*, etc. L'any 1997 va guanyar el premi Guillem Nicolau, concedit pel Govern d'Aragó, amb el poemari *Manoll*, editat en aquesta mateixa col·lecció, i tres anys més tard sortí publicat el seu segon poemari *Esfera. Traspunt en la serena* (2001). Va ser guardonat en el I Festival Internacional de poesia del Moncayo amb el premi Pedro Saputo el 2002 com a representant a l'Aragó de la nova poesia d'expressió catalana. Participa en el Projecte d'Animació Cultural a les escoles de la Franja promoguda pel Departament d'Educació, Cultura i Esports del Govern d'Aragó.

Josep Puche Giner (Moncada i Reixac, 1967), va estudiar periodisme a Barcelona i treballà durant un temps a la ràdio. Des del 2000 és el cap de premsa de l'Ajuntament d'Alcanyís i, des d'aleshores, viu a Beseit, el poble de la seua companya Susana Antolí, pedagoga i escriptora. Col·labora a les revistes *Temps de Franja*, *La Comarca* i *Magia de Aragón*. Va treballar durant els anys 2002 a 2004 a la web Matarranyadigital. Ha estat coordinador del volum 23 de «Rutas CAI por Aragón» *Bajo Aragón* (2005). Autor dels textos del Centro de la Memoria Histórica de la comarca del Matarranya a Valljunquera. Actualment participa en l'elaboració d'una guia senderista pel Matarranya.

Lluís Rajadell Andrés (Vall-de-roures, 1965), estudià a l'escola de la vila i, més tard, segueix la tradició familiar i es fa agricultor. Però de seguida comença a escriure i es presentà el 1986 al I premi Guillem Nicolau convocat pel Govern d'Aragó per a treballs en català on obtingué el primer accèssit en la categoria de narrativa amb «Apunts per a una mitologia de guerra» i un segon accèssit li atorgà el Centro de Estudios Bajoaragoneses en el I Concurso de Testimonios Personales per «Veintiún ani-

versario». Membre fundador de l'Associació Cultural del Matarranya. Va participar en el recull *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa* (1995-1996). El 1989 el periòdic *La Comarca* li ofereix integrar-lo a la plantilla i, posteriorment, passarà a ser redactor en cap. Al poc temps canviarà de treball i se n'anirà a Terol com a redactor d'*Heraldo de Aragón*. Apareix com a narrador en l'antologia *Punt per agulla. Mostra de la narrativa breu contemporània de l'Aragó catalanòfon* (1993). Ha publicat articles i col·laboracions a *Gaceta del Matarranya*, *Blanc i Negre* —totes dues editades a Vall-de-roures—, *Sorolla't*, *Centro de Estudios Bajoaragoneses*, *Temps de Franja*, etc. Ha publicat *Tret de la memòria* (1992) breus narracions de tradició oral, *Mort al monestir* (2003) i *A la vora del riu* (2003) la seua primera novel·la. La major part de l'obra narrativa es desenvolupa en la capital del Matarranya. Participa en el Projecte d'Animació Cultural a les escoles de la Franja promoguda pel Departament d'Educació, Cultura i Esports del Govern d'Aragó.

Carles Sancho Meix (la Vall del Tormo, 1952), després de fer de mestre durant més d'una dècada a Cervelló actualment treballa com a professor de Geografia i Història a l'IES Alt Penedès a Vilafranca i resideix a Vallirana —Baix Llobregat—. El 1979 vaig formar, amb altres companys de la vila, el Grup de Treball de la Vall del Tormo per la recuperació i divulgació del patrimoni del municipi. He col·laborat en diferents revistes i publicacions de la Franja: *Gaceta del Matarranya*, *Mirablanch*, *Sorolla't*, *Kalat-Zeyd*, *Lo Portal*, *La Comarca*, *Boletín del Centro de Estudios Bajoaragoneses*, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, *Temps de Franja*, etc. Sóc membre fundador de l'Associació Cultural del Matarranya. Coautor amb Lluís Borau de *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa. Cançoner* (1996) i amb Enric Puch de l'obra *Toponímia i antroponímia de Vall-de-roures* (2000). Actualment estic recopilant jocs tradicionals al Matarranya.

Natxo Sorolla Vidal (Pena-roja, 1980), activista i compromès amb la llengua, els moviments d'activisme juvenil i la despoblació. Membre de l'Associació de Jòvens de Pena-roja i de l'Associació Cultural del

Matarranya. Ha publicat diversos articles a *Temps de Franja*. Membre del grup de rock «Los Draps», han gravat el seu primer treball *Terra de frontera* i ara ha editat el segon treball *No mos fareu callar!* És sociòleg i ha realitzat la seua tesi doctoral a la Universitat de Barcelona sobre l'anàlisi de les xarxes socials, el manteniment i la substitució lingüística. Ha publicat diversos articles sobre aquesta temàtica. És webmestre de Lo català a la Franja <http://www.franja.tk/>

Carles Terès Bellès (Barcelona, 1962), de pares franjolins (Estpanyà i Queretes), viu a Barcelona fins l'any 1993, quan es trasllada a Torredarques, la vila de la seua dona. Format com a dissenyador gràfic a l'Escola Massana i amb una llarga experiència professional, crea a Alcanyís l'empresa SGI-Terès&Antolín dedicada a la creació i la producció gràfica. Ha realitzat, entre molts d'altres, el disseny del *Anuario del Bajo Aragón* 1992 (1993), de la *Guia de alojamientos de turismo rural. Comarca del Matarraña* (1996), del projecte (llibre i fitxes didàctiques) *Aula Abierta Mezquín-Matarranya* (2001), del col·leccionable del Diario de Teruel *Historia Ilustrada de la Provincia de Teruel* (2002), del catàleg de l'exposició *Quan érem emigrants* (2002) de Tomàs Riva, del recull *Fulls de les fronteres* (2003) de Joan Perucho i del volum *A la taula... al primer crit!* (2004) de l'Associació de dones i consumidors de Calaceit. És el dissenyador amb Ricard Solana de la col·lecció de l'Associació Cultural del Matarranya «Lo Trull» dedicada a publicar llibres de creació literària. Ha publicat narracions a les revistes *Sorolla't* (1995) i *Cavall Fort* (núm. 847, 1997). Des del 2003 col·labora a la revista *Temps de Franja* amb una columna fixa que titula «L'Esmolet». És secretari de la Junta d'Ascuma.

INDEX

PRÓLEG.LA COOFICIALITAT EDUCATIVA	7
INTRODUCCIÓ	11
SELECCIÓ DE COLUMNES DE «VILES I GENTS»	15
<i>A qui ho vulgue entendre</i> , Tomás Bosque	17
<i>De coves, de pins i de guerra</i> , Carles Terès	19
<i>Baixen les valls</i> , Carles Sancho	21
<i>RAMON</i> , Carles Tères	23
<i>L'oliva</i> , Lluís Rajadell	25
<i>L'Escresola</i> , Lluís Rajadell	27
<i>Lo peixet, traguejadet</i> , Carles Sancho	28
<i>Les comissions de festes</i> , Carles Terès	29
<i>¿Has dau tocino a Senante?</i> , Tomàs Bosque	31
<i>Lo mestre que va anar a la Canyà</i> , Tomàs Bosque	33
<i>Contalles de llops</i> , Carles Sancho	35
<i>La decadència de la verema</i> , Lluís Rajadell	37
<i>La gestió dels purins</i> , Josep A. Carrégalo	39
<i>Bellmunt sense mestres</i> , Tomàs Bosque	41
<i>Al Pinell ja anubarden</i> , Miquel Blanc	43
<i>Codonyat de Castellseràs</i> , Tomàs Bosque	45
<i>Viles germanes</i> , Carles Terès	47
<i>La partideta</i> , Miquel Blanc	49
<i>Sínies i fonts</i> , Juli Micolau	51
<i>La bassa de Calaceit</i> , Miquel Blanc	52
<i>Turisme rural</i> , Lluís Rajadell	53
<i>Les fàbriques de Beseit</i> , Lluís Rajadell	54
<i>Àngel Villalba, 30 anys de cançons</i> , Carles Sancho	55
<i>Ferran Blanco: la creativitat intacta</i> , Josep A. Carrégalo	56
<i>La gaita</i> , Lluís Rajadell	57
<i>Els maquis a la Serra Molina</i> , Carles Sancho	58
<i>El trinquet de la Codonyera</i> , Carles Sancho	59
<i>Absolutament bojos</i> , Josep A. Carrégalo	60
<i>Excés d'informació</i> , Carles Terès	61
<i>El tren</i> , Carles Terès	62
<i>Pedres i pans</i> , Josep Puche	63
<i>Trapalejos carregalers</i> , Josep A. Carrégalo	64
<i>Descobertes</i> , Carles Terès	65
<i>Agost</i> , Josep Puche	66
<i>Patir</i> , Josep A. Carrégalo	67
<i>Una relació desastrosa</i> , Josep A. Carrégalo	68
<i>La Todolella</i> , Natxo Sorolla	69
<i>Deu anys de «Viles i gents»</i> , Tomàs Bosque	70
NOTES BIO-BIBLIOGRÀFIQUES	71